

Amasya İlahiyat Dergisi – Amasya Theology Journal

ISSN 2667-7326 | e-ISSN 2667-6710

Haziran / June 2019, 12: 223-262

Hadîs Musannefâtında Niyet-Amel İlişkisi

Intention-Action Relation in Hadith Collections/al-Musannafat

Sinan Erdim

Dr. Öğr. Üyesi, Kastamonu Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Hadis Anabilim Dalı
Assistant Professor, Kastamonu University, Faculty of Theology, Department of
Hadith

Kastamonu, Turkey

serdim@kastamonu.edu.tr

orcid.org/0000-0003-2564-5027

Makale Bilgisi / Article Information

Makale Türü / Article Types: Araştırma Makalesi / Research Article

Geliş Tarihi / Received: 16 Mart / March 2019

Kabul Tarihi / Accepted: 20 Mayıs / May 2019

Yayın Tarihi / Published: 20 Haziran / June 2019

Yayın Sezonu / Pub Date Season: Haziran / June

Sayı / Issue: 12 **Sayfa / Pages:** 223-262

Atıf / Cite as: Erdim, Sinan. “Hadîs Musannefâtında Niyet-Amel İlişkisi [Intention-Action Relation In Hadith Collections/al-Musannafat]”. *Amasya İlahiyat Dergisi-Amasya Theology Journal* 12 (June 2019): 223-262.

<https://doi.org/10.18498/amailad.540944>.

İntihal / Plagiarism: Bu makale, en az iki hakem tarafından incelendi ve intihal içermediği teyit edildi. / This article has been reviewed by at least two referees and scanned via a plagiarism software.

Copyright © Published by Amasya Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi / Amasya University, Faculty of Theology, Amasya, 05100 Turkey. All rights reserved.
<https://dergipark.org.tr/amailad>

Intention-Action Relation in Hadith Collections / al-Musannafat

Abstract

The issue of how important and necessary intention is for the exercise of the religious services is a fact known by all Muslims. Especially when the books of

fiqh are reviewed, it is seen that the influence of intention is tried to be determined for almost every prayer with reference to evidences. As to haj, the influence of intention is emphasized for almost every ritual. However, in course of hadith readings, we realized that this topic is dealt in hadith books and especially in collection/al-musannafat types in a way that hardly matches up with the books of fiqh. The intention as a word has appeared neither in narratives nor in the chapter titles of the collections/al-musannafat, except for some prayers, in a detailed and emphasized way as they are in the books of fiqh. The issues of salah and ablution appear as the most obvious examples of this situation. There is no evidence that the Prophet ordered making intention for neither ablution nor salah to his Companions. In this article, it will be tried to identify the present situation of the subject based on both hadiths and chapter titles of the collections/al-musannafat, specific to ablution, salah, fasting, haj and alms prayers.

Summary

The importance and necessity of intention for the performance of ibadah is a fact known by every Muslim. Particularly, when the books on fiqh are reviewed, it is seen that the power of intention for almost every ibadah is tried to be determined with reference to the evidences. As to Haj, the power of intention is emphasized for almost every rite. However, we have realized during the readings of hadith that this issue is handled in hadith books and especially in musannaf works in a way that does not correspond to the books of fiqh much. The word intention is not studied in a detailed and stressed way neither in narratives nor under the chapter titles of musannafs, as it is in the books of fiqh. Ablution and salah appear as the most obvious examples. There is no happening about Hz. Mohammed's intending or ordering Sahabah to do so for neither ablution nor salah. Accordingly, in this study, specifically the ablution, salah, fasting, haj and zakat, the present state of the issue is tried to be determined based on both the hadiths and the chapter titles of musannafs.

There are not any chapter titles that necessitate intention about fundamental ibadah, except for fasting, in the musannef type of works of hijri first three centuries. One of the authors of *Kutub al Sittah*, Nesaî has composed chapter titles that necessitate intention about ablution, fasting and haj with a different attitude towards the issue. As for the musannafs after H. 3rd century, it is observed that they have been affected by the developments about fiqh much more and have tried to establish fiqh with reference to hadiths.

Besides, different from the later ones, the musannafs of the H. first three centuries did not have a common term to phrase intention. It is possible to see

that especially about fasting. They also often used the word intention with its dictionary meaning.

Much as some authors have composed some headings, they do not show a narrative that adduces them in the fullest sense, that is a narrative that states Hz. Mohammed and the Sahabah began to such cleanings by intending.

The hadith "*Actions are according to intentions*," which is mostly presented as evidence in the context of intention-action obligation in fiqh books, has later been interpreted in this way. Because our conviction is that the jurists had been unaware of this narrative for a long time and this hadith became famous with the appearance of the sects and then it was used as evidence. It is enough to look at the sanad of hadith to see this situation. This narrative became famous only with the fourth figure in the sanad: Hz. Mohammed-Hz. Omar-Alkame b. Vakkâs (d. 86?)-Mohammed b. İbrahim et-Teymî (d. 119)-Yahya b. Saeed el-Ensârî (d. 143). As stated, it stayed as ferd until Yahyâ and became famous after him.

The public takes intention as fard for ablution and ghusl while Hanafis assume it as Sunnah. Those who accept it as fard show only "*Actions are according to intentions*" as the hadith, and the Hanafis, taking it as Sunnah, have asserted the necessity of intention to acquire sawab as justification.

As for tayammum, intention is unanimously fard. Likewise, the hadith "*Actions are according to intentions*" has been given as evidence to this.

It has been stated that the purpose of intention is to separate prayer from ritual. In our opinion, the most important reason of intention is to separate prayer from ritual, as well. Because, unless ablution and ghusl are started with intention, there will be no difference between a cleaning made with ordinary water and a cleaning made with the intention of ablution and ghusl. Besides, there must be a difference between touching ordinary sand and touching it with the purpose of intention. In brief, we are of the opinion that the coming out of this result depends on the developments and discussions about fiqh.

Intention for salah is fard with unanimity of the sects. The ayah "And they were not commanded except to worship Allah, [being] sincere to Him in religion, inclining to truth, and to establish prayer and to give zakat. And that is the correct religion" (al-Bayyinah (98/5) and the hadith "*Actions are according to intentions*" are given as evidence. In our opinion, the real purpose is to separate the fard prayer from nafl prayer with different phrases, that is by means of wordings like I intent for the fard or Sunnah. As a result, we can claim that beginning salah with the intention is an obligatory outcome of the studies on fiqh. It can be argued that the necessity of intention is stated in a most obvious way about fasting. Yet, there is only one precise narrative about the issue: "*There is no*

fasting for those who do not intend before the night (fajr).” As it is to be seen in the examples, this narrative has been conveyed sometimes as marfu and sometimes as mauquf. It must be for this reason that Bukhari and Muslim have not included this narrative as marfu or mauquf.

Although there is not an explicit ordinance in the narratives to necessitate intention for haj, there are a lot of hadiths showing that there cannot be haj without intention. From this point of view, we can claim that intention-action obligation appears most obviously in haj ibadah. Nonetheless, the practices during the time of Hz. Mohammed present some differences from the attitudes of the sects. As it is to be seen in the examples, Hz. Mohammed asks some of the sahabah why they are entering the ihram: for umrah, for haj, or for both. From these practices of Rasulullah’s (s), it can be concluded that the person should decide for what he/ she is entering while entering into ihram.

The sects are all in accord about the fact that intention is a must in giving zakat, since it is stated “*Actions are according to intentions*” in the hadith. Zakat is an action and an ibadah like prayer. So, intention is necessary to distinguish fard from nafl. The time and way of intention have been further handled by the sects in a detailed manner. However, it is seen that muhaddiths have almost never carried this issue to the chapter titles.

As a result of all these analyses, we want to recommend that a different study that will manifest how and when the obligation of intention appeared with reference to the sources of different majors is a necessity.

Keywords: Hadith, Intention, Action, Musannafat, Fıqh.

Hadîs Musannefâtında Niyet-Amel İlişkisi

Öz

İbâdetlerin îfâsı için niyetin ne kadar önemli ve lüzumlu olduğu konusu her Müslüman tarafından bilinen bir gerçektir. Özellikle fıkıh kitaplarına göz atıldığında hemen hemen her ibâdet için delillerden hareketle niyetin hükmünün belirlenmeye çalışıldığı görülmektedir. Hâc ibâdetinde ise neredeyse her nüsük için niyetin hükmü üzerinde durulmaktadır. Bununla beraber hadîs okumalarımız sırasında bu konunun hadîs kitaplarında ve özellikle de musannef türü eserlerde fıkıh kitaplarıyla pek de örtüşmeyen bir şekilde ele alındığını fark ettik. Gerek rivâyetlerde gerekse musanneflerin bâb başlıklarında, bazı ibâdetler hariç niyet kelimesi fıkıh kitaplarında görüldüğü üzere ayrıntılı ve vurgulu olarak yer almamıştır. Bunun en bariz örnekleri olarak abdest ve namaz konusu karşımıza çıkmaktadır. Hz. Peygamber’in gerek abdest gerekse de namaz için niyet ettiği veya sahabeye niyet edin şeklinde bir emrinin vukû söz konusu değildir. Dolayısıyla bu makalemizde abdest,

namaz, oruç, hac ve zekât ibâdetleri özelinde hem hadîsler hem de musanneflerin bâb başlıklarından yola çıkılarak konuyla ilgili mevcut durum tespit edilmeye çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hadis, Niyet, Amel, Musannefât, Fıkıh.

Giriş

Mezheplere göre farklılık arz etmekle beraber niyet, fıkıh kitaplarında kimi eylem ve ibâdetler için farz, kimisi için de sünnet sayılmıştır. Ancak hadîslerle ve musannef türü hadîs kitaplarındaki bâb başlıklarına bakıldığında bu durumun fıkıh kitapları ile uyum arz ettiği pek söylenemez. Tartışmalı bazı rivâyetler ile istisnai bir iki konu hariç, hadîslerde fikhî bir terim olarak niyet kelimesinin varlığından veya muhaddislerin kullandıkları aynı manaya delalet eden müşterek bir istilahtan söz etmek mümkün gözükmemektedir. Bu bağlamda abdest, namaz, oruç ve hac ibâdetleri başta olmak üzere, kronolojik olarak musannef türü eserlerden hareketle, konuyla alakalı bâb başlıklarının konuluş gayesi ve ibâdetler için niyetin zorunluluğunu ifade eden hadîslerin mevcudiyeti ortaya koyulmaya çalışılacaktır.

Ayrıca fıkıh kitaplarında çoğunlukla niyet-amel zorunluluğu bağlamında sunulan “*Ameller niyetlere göredir*” hadîsinin bu eserlerde nasıl ele alındığı da tespiti çalışılacaktır. Çünkü bizim kanaatimiz bu rivâyetten uzun süre fıkıhçıların haberdar olmadıkları ve mezheplerin ortaya çıkışıyla bu hadisin şöhret bulup bir delil olarak kullanıldığı yönündedir. Bu durumu görmek için hadisin senedine bakmak yeterlidir. Bu haber ancak seneddeki dördüncü kişi ile meşhur olmuştur: Hz. Peygamber-Hz. Ömer-Alkame b. Vakkâs (ö. 86 ?)-Muhammed b. İbrahim et-Teymî (ö. 119)-Yahya b. Saîd el-Ensârî (ö. 143). Yani ifade edildiği gibi Yahyâ'ya gelinceye kadar ferd kalmış ve ondan sonra şöhret bulmuştur.¹

Eserlerin kahir ekseriyetinde birçok başlık ve rivâyet müşterektir. Bu nedenle yöntem olarak sadece eser başlıklı hareket edilince çok fazla tekrara düşülmektedir. Sadece konu başlıklı hareket edilince de musanniflerin eserlerindeki durumları görmek mümkün olmamaktadır. Bu sebeple hem eser hem de konu başlıklı bir yöntem izlenilecektir. Ayrıca konusal başlıklar altında ayrıntılı ve kaynakları ile verilen

¹ Ebü'l-Fadl Şihâbüddîn Ahmed b. Ali İbn Hacer, *Fethu'l-bârî fi şerhi'l- Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî* (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379), 1: 11.

bilgilerin bir kısmına, kaynak tekrarına girmemek için eserler kısmında atıfta bulunulmakla yetinilecektir.

1. Musanneflerde Niyet-Amel İlişkisi

1. 1. Ma'mer b. Râşid'in (ö. 153/769) Câmi'i

Ma'mer'in eseri kendisinden sonra yazılan musanneflerden bazı yönleri ile ayrılmaktadır. Eserde fikhî konulardan ziyade zühd, ahlâk, akâid ve fiten gibi meselelere daha çok yer verilmiştir. Ayrıca konular bâblar şeklinde taksim edilmiştir. İzin isteme ile başlanılmış, selamı yayma, bineğe binme gibi konularla devam edilmiştir. Bu bağlamda eserde niyet-amel ilişkisini gösteren bir başlığa veya rivâyete yer verilmemiştir. Ayrıca "Ameller niyetlere göre" hadîsi de eserde yer almamaktadır.²

1. 2. Mâlik b. Enes'in (ö. 179/795) Muvatta'ı

Muvatta' incelenirken Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî (ö. 189/804) ile Yahyâ b. Yahyâ el-Leysî (ö. 234/849) nüshaları esas alınmıştır. "Ameller niyetlere göre" hadîsi sadece Şeybânî nüshasında mevcuttur. Bu rivâyet Siyer Kitâbı'nın "Nevâdir" bâbında verilmiştir.³ Fikhî terimlerin İmâm Mâlik'in bâb başlıklarında, çok fazla yer aldığı söylenemez. Bu bağlamda niyet kelimesi bâb başlığı olarak sadece oruç kitabının bir yerinde kullanılmıştır: "Geceden niyet etmeyenin orucu yoktur." Bâb başlığında niyet kelimesi, rivâyette ise niyet anlamında "اجمع" fiili vardır.⁴ Leysî nüshasında ise hem bâbda hem rivâyette "اجمع" fiili kullanılmıştır.⁵ Bu rivâyet eserlerde bazen merfû, bazen de mevkûf olarak nakledilmiştir. Bu hadîsin metni makalenin ilgili başlığı altında verilmiştir. İmâm Mâlik'in mevkûf versiyonunu tercih ettiği görülmektedir. Hac konusunda ise her ne kadar direkt niyetin zorunluluğu belirten bir ifâde veya bu kelimenin kullanıldığını gösteren bir ibare yoksa da bu ibâdet için niyetin önemini rivâyetlerde belirgin bir şekilde görmek mümkündür. Bu vurgunun sebebinin ise bu ibâdete yönelirken hacca veya umreye ya da her ikisine birden niyet etme karmaşasını önleme amacı olduğu kanaatindeyiz.

² Bk. Ebû Urve Ma'mer b. Râşid el-Ezdî el-Basrî, *el-Câmi'*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmi, 1403).

³ Muvatta', Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî Nüshası, "Siyer", 983: Bu eserin İmâm Muhammed eş-Şeybânî nüshasının kısaltması için (Ş), Yahyâ el-Leysî nüshası için ise (L) harfi kullanılacaktır.

⁴ Muvatta', (Ş), "Siyâm", 372.

⁵ Muvatta', (L), "Siyâm", 775.

İmâm Mâlik'in kendisi de niyet kelimesini kullanmıştır. İftitâh tekbiri, nezr vb. konularda bu kelimeyi terim anlamında kullandığı söylenebilir. Bunun örnekleri ileride verilecektir.

1. 3. Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın (ö. 211/826) Musannef'i

Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın *Musannef'i* bir sünen kitabı gibi temizlik, namaz, oruç vb. fikhî konular gözetilerek oluşturulmuştur. Ayrıca sahâbe ve tâbiîn görüşlerine de yer verildiğinden konu başlıkları da son derece geniştir. Bununla beraber bâb başlığı olarak ise sadece oruç bahsinde niyet etme anlamında "يَبِيْتُهُ" kelimesine yer verilmiştir. Nikâh ve talâk ağırlıklı olmak üzere, teyemmüm, nezr, tahâret, yemin ve seferi kişinin namazı ve gecedan oruç bahisleri rivâyetlerinde de niyet kelimesinin kullanıldığını görmekteyiz.⁶

"Ameller niyetlere göredir" hadîsi ise bulunmamaktadır.

1. 4. Saîd b. Mansûr'un (ö. 227/842) Sünen'i

Saîd b. Mansûr'un bu eserinde tam bir düzenden söz etmek mümkün değildir. Eserde ibâdetten ziyade muamelât ve ukûbât konularına ağırlık verilmiştir. Bâb başlığı olarak tespit edemediğimiz niyet kelimesinin yine yoğunluklu olarak talâk bahsi rivâyetlerinde kullanıldığı görülmektedir.⁷ Bunun dışında bu kelimenin kullanımına rastlanılmamıştır.

"Ameller niyetlere göredir" hadîsi tahrîc edilmemiştir.

1. 5. İbn Ebî Şeybe'nin (ö. 235/849) Musannef'i

Konuları ve bâb başlıkları bir fıkıh kitabı gibi düzenli ve ayrıntılıdır. Niyet meselesine bâb başlıklarında ve rivâyetlerde yer vermiş olmasına rağmen yine de çok kullanıldığı söylenemez. Tespit edebildiğimiz kadarıyla oruç, hac, yemin, talâk ve dua konularının beş bâb başlığında niyetin önemi vurgulanmıştır. Oruç bahsinde "يعزم" hacda "أردت" diğerlerinde ise niyet kelimesi kullanılmıştır.⁸ Bunlardan bir kısmı sözlük anlamında kullanılmışken bir kısmının da fikhî bir terim olduğu söylenebilir.

Ayrıca o "Ameller niyetlere göredir" hadîsine yer vermemiştir.

1. 6. Dârimî'nin (ö. 255/869) Sünen'i

⁶ Ebû Bekr Abdurrezzâk b. Hemmâm b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemenî, *el-Musannef*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Beyrut: el-Mektebû'l-İslamî, 1403), 4: 271.

⁷ Ebû Osman Saîd b. Mansûr el-Horasânî, *Sünen*, thk. Habiburrahman el-A'zamî (Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1982), 2: 230.

⁸ Ebû Bekr Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe el-Kûfî, *el-Kitâbu'l-Musannef*, thk. Kemal Yûsuf el-Hût (Riyad: Mektebetu'r-Rüşd, 1409), 2: 292, 3: 352.

Yaklaşık yirmi üç konusu olup bir fıkıh kitabı düzenindedir. Bununla beraber ilmin önemini vurgulamak için kitabının mukaddimesinde iki yerde, Cihâd ile oruç'ta da birer yerde bâb başlığında niyet kelimesini kullanmıştır. Oruç'ta niyet anlamında "اجمع" fiili,⁹ diğerlerinde ise "نوي" kelimesi vardır. Oruç, cihâd ve talâk niyet meselesine yer verilen konulardandır. Bunlardan bazısı yine sözlük anlamında kullanılmıştır.

Dârimî, "Ameller niyetlere göredir" hadîsine yer vermemiştir.

1. 7. Buhârî'nin (ö. 256/870) el-Câmiu's-Sahîh'i

Buhârî, Beyhâkî'den sonra bâb başlığında niyet kelimesine en fazla yer veren muhaddistir. "Ameller niyetlere göredir" hadîsinin tahrîcinde de durum aynıdır.

"إنما الأعمال بالنيات" Sahîh'in ilk hadîsidir. Hadise bu versiyonu ile sadece burada yer vermiştir.¹⁰ Bir yerde "العمل بالنية",¹¹ kalanı ise hep "الأعمال بالنية" şeklindedir. "الأعمال بالنية" rivâyetlerinin üçü bâb başlığında yer alır.¹² Altı tanesini ise değişik bâblarda tahrîc etmiştir. Toplamı tespitlerimize göre on birdir.¹³

Yaklaşık on iki yerde de bâb başlığında niyet kelimesine yer vermiştir. İmân, İmâmlık, Cihâd, Yemin, Oruç, Talâk, Nikâh, Hiyel ve Zekât kitaplarında gerek bâb başlıklarında ve gerekse rivâyetlerde niyet kelimesi kullanılmıştır. Niyet bu bâb başlıklarının bazısında fikhî bir terim olarak yer almış, kiminde ise kelime anlamı kastedilmiştir.

Onun niyete bakışını İmân Kitâbı'nın şu bâbında net bir şekilde görmek mümkündür:

"Amellerin ancak güzel bir niyet ile geçerli olacağı ve kişiye niyetinin karşılığının verileceği hakkında gelen rivâyet. Bu sebeple, iman, abdest, namaz, zekât, hac, oruç ve ahkâm bu sözün kapsamına girmiştir. Yüce Allah da "Herkes kendi karakterine göre davranır." (el-İsra 17/84) buyurmuştur. Yani niyetine göre. Hz. Peygamber "Kişinin sevabını yalnız Allah'tan umarak ailesi için harcama yapması sadakadır" dedi. Ayrıca "(Fetihten sonra hicret yoktur) Lakin niyet ve cihad vardır" buyurdu."¹⁴

⁹ Dârimî, *Sünen*, "Sıyâm", 10.

¹⁰ Buhârî, "Bed'u'l-Vahy", 1.

¹¹ Buhârî, "Nikâh", 5.

¹² Buhârî, "İmân", 39, "Talâk", 10, "İkrâh", (İlk bâbdan önce).

¹³ Buhârî, "İmân", 39, İtk, 6, "Fedâilu's-Sahâbe", 74, "Nikâh", "Eymân", 22, "Hiyel", 1.

¹⁴ Buhârî, "İmân", 39.

Buhârî Rikâk Kitâb'ında "Kim iyilik veya kötülük düşünürse" bâbında Hz. Peygamber'den Yüce Allah'ın iyiliğe niyetlenip de yapamayana sevap yazacağı, kötülüğe niyetlenip de yapamayana ise günah yazmayacağı ifadelerine yer vermiştir. Bununla yine niyet ve uygulama arasındaki ilişki ortaya koyulmaya çalışılmıştır.¹⁵

1. 8. Müslim'in (ö. 261/875) el-Câmiu's-Sahîh'i

Müslim'in bâb başlıklarını Nevevî'nin koyduğu genel bir kabuldür. O üç kitabın toplamda dört yerinde niyetle alakalı bâb başlığı koymuştur: Oruç, Talâk ve İmâre. Buralarda "نية" kelimesine yer vermiştir.

Müslim, mezkûr hadîsi sadece İmâre Kitâb'ında "إنما الأعمال بالنية" şeklinde tahrîc etmiştir. Ancak hadîsin farklı tariklerinin olduğuna işaret etmiştir.¹⁶

Bu bilgilerden hareketle Nevevî'nin çok fazla bâb başlığına bu kelimeyi taşımadığı söylenebilir.

1. 9. İbn Mâce'nin (ö. 273/886) Sünen'i

Beş yerde bâb başlığı olarak niyet kelimesi kullanılmıştır: İkâmetu's-Salât, Sıyâm, Cihâd, Zühd, Sadakât. Oruç bölümünde niyet için "فرض" kelimesi kullanılmıştır.

Mezkûr hadisi "إنما الأعمال بالنيات" versiyonu ile bir defa Kitâbu'z-Zühd'ün "Niyet" bâbında nakletmiştir.¹⁷ Namaz bahsindeki niyetin ileride görüleceği üzere sözlük anlamı ile kullanıldığı ele alındığında, oruç hariç niyet-amel zorunluluğuna İbn Mâce'de de rastlanılmadığını söyleyebiliriz.

1. 10. Ebû Dâvûd'un (ö. 275/888) Sünen'i

Talâk, Sıyâm ve Salât kitaplarında toplam üç bâb başlığında niyet kelimesini kullanmıştır. Bunlardan namazla alakalı olanı sözlük anlamındadır.

"Ameller niyetlere göredir" hadîsini ise sadece "Kendisiyle boşama kastedilen (kelimeler) ve niyetler" isimli bâbda vermiştir.¹⁸

Bütün bu bilgiler niyet meselesinin rivâyetlerde çok fazla yer almadığını göstermektedir.

¹⁵ Buhârî, "Rikâk", 31. Bk. Şemsettin Kırış, "Sünnetin Teolojik Boyutu", *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018): 51.

¹⁶ Müslim, "İmâre", 155.

¹⁷ İbn Mâce, "Zühd", 26.

¹⁸ Ebû Dâvûd, "Talâk", 11.

1. 11. Tirmizî'nin (ö. 279/892) Sünen'i

Bâb başlığı olarak sadece Oruç Kitâbı'nın iki yerinde niyete yer vermiştir. Birinde "يعزم" fiilini, diğesinde ise "تبييت" fiilini bu anlamda kullanmıştır. Oruç, eymân ve hac konularında niyet kelimesine yer verilmiştir.

Tirmizî, niyet hadisini bir yerde "إنما الأعمال بالنيات" lafızları ile "Dünyalık ve riya için savaşıyan kimse" bâbında vermiş ve hakkında "hasen, sahih" değerlendirmesinde bulunmuştur.¹⁹

1. 12. Nesâî'nin (ö. 303/915) Sünen'i

Nesâî, tespit edebildiğimiz dokuz yerde niyet kelimesini bâb başlığında kullanmıştır. Birer yerde "قصد" ve "اجمع" fiilini, diğlerinde ise "نوي" kelimesini ve türevlerini kullanmıştır. Konuları ise abdest, imâmlık, talâk, yemin, oruç, gece namazı, cihâd ve hacdır.

Kütüb-i Sitte'nin diğ müelliflerinin aksine Nesâî abdest ve hacda niyetin önemini belirtmek için bâb başlığı oluşturmuştur.

"Ameller niyetlere göredir" hadîsini ise üç yerde; Abdest, Talâk ve Yemin kitaplarında zikretmiştir.²⁰

*es-Sünenü'l-Kübrâ'*ında da aynı rivâyetleri ve aynı bâbları verdiği için buraya tekrar alınmadı.

1. 13. İbn Huzeyme'nin (ö. 311/923) Sahîh'i

İbn Huzeyme tespit edebildiğimiz on altı bâb başlığında niyete yer vermiştir. Buralarda kahir ekseriyetle "نوي" kelimesini kullanmıştır. Bazen de "اجمع" fiiline yer vermiştir. İbn Huzeyme'nin bâblarında niyet kelimesinin fikhîleştigini net bir şekilde görmek mümkündür. İbn Huzeyme'nin fikhü'l-hadise çokça önem verdiği kaynaklarda zikredilen hususlardandır.²¹

Örnek olarak, gusül, abdest, namaz, oruç ve hacda niyetin vacip olduğunu söylediğine şahit olunmaktadır. Niyet kelimesini de türevleri ile birlikte çok sık kullanmıştır.

Abdest, gusül, namaz, oruç, seferilik, zekât, imâmlık ve hac niyete yer verdiği konu başlıklarındandır.

¹⁹ Tirmizî, "Fedâilu'l-Cihâd", 16.

²⁰ Nesâî, "Tahâret", 60, "Talâk", 24, "Eymân", 19.

²¹ Mustafa Işık, "İbn Huzeyme", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1999) 20: 79-81.

“إنما الأعمال بالنية” versiyonu ile gusül ve abdest için niyetin vacipliği bâblarında üç,²² biri bâb başlığında olmak üzere namaza niyette iki,²³ oruca niyette²⁴ ve hac konusunda birer defa bu hadîse atıfta bulunmuştur.²⁵

1. 14. İbn Hibbân'ın (ö. 354/965) Sahîh'i

Tespit edebildiğimiz on altı bâb başlığında niyete yer vermiştir. Burada çoğunlukla “نوي” kelimesini ve türevleri kullanılırken “عزم” ve “القاصد” gibi kelimelere de yer vermiştir. Gusül, ihsân, siyer, namaz, talâk, hac, seferilik, nikâh, cihâd ve rikâk konularında niyete dair başlıklar oluşturmuştur.

Namaz ve hac için niyetin gerekliliğini buralarda dile getirmiştir.

“Ameller niyetlere göredir” rivayetine Birr ve İhsan Kitâbı'nda iki,²⁶ Siyer'de ise bir defa yer vermiştir.²⁷

1. 15. Dârekutnî'nin (ö. 385/995) Sünen'i

Tahâret ve Sıyâm kitaplarında birer kere bâb başlığında niyete yer vermiştir. Birincisinde “النية”, ikincisinde ise “نيت” kelimesini kullanmıştır. Bu bağlamda Dârekutnî'nin çok fazla niyet kelimesine değindiğini söylemek mümkün değildir.

“Ameller Niyetlere Göre” hadîsine bir defa Tahâret Kitâbı'nda yer vermiştir.²⁸

1. 16. Beyhâkî'nin (ö. 458/1066) Sünen'i

Niyet konusuna eserinde en fazla yer veren hiç şüphesiz Beyhâkî'dir. Tespit edebildiğimiz yirmi iki yerde bâb başlıklarında niyete yer vermiştir. Abdest, gusül, teyemmüm, namaz, oruç ve hac konuları için hep niyet başlığı açmıştır. Yalnız bu bâblar altında başlığını delillendirebilecek herhangi bir rivâyet de söz konusu değildir. Örneğin “Hükmî temizlikte niyet”, “Teyemmüm için niyet” ve “Namaz için niyet” başlıklarından sonra sadece “Ameller niyetlere göredir” hadîsine yer vermiştir. Bâb başlıklarında genellikle “نوي” kelimesine yer vermekle

²² İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 73, 114.

²³ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 232.

²⁴ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 232.

²⁵ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 221.

²⁶ Ebû Hâtım Muhammed b. Ahmed b. Hibbân el-Büstî, *Sahîhi İbn Hibbân bi tertibi İbn Belbân*, thk. Şuayb el-Arnâvût (Beyrut: Müessesetu'r-risâle, 1997), 2: 113-5.

²⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, 11: 210.

²⁸ Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer b. ed-Dârekutnî, *Sünen*, thk. es-Seyyid Abdulhaşim el-Yemenî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986), “Tahâret”, 14.

beraber “يجمع”, “يبيت”, “يريد” fiillerine de yer vermiştir. Tahâret, (Abdest, gusûl), namaz, zekât, infak, oruç, hac, nikâh-talâk, cihâd ve yemin konularında bâb başlıklarında niyete yer vermiştir.

Onun eserinde niyet kelimesinin tamamen fikhî bir görünümüne kavuştuğunu söyleyebiliriz. İmâm Şafîî'nin “İlmin üçte biri bu hadîsin kapsamına girer” sözüne yer vermesini de niyete verdiği önemi göstermektedir.²⁹

“Hükmî temizlikte niyet” bâbında iki,³⁰ “Teyemmüm için niyet” de bir,³¹ “Gusle niyet” de biri bâbın başlığında diğeri de içinde olmak üzere iki,³² “Sıyâm” da iki,³³ “Namaz için niyet”,³⁴ “Kişi selam ile namazdan çıkmaya niyetlenir”,³⁵ “Zekât verirken niyet”,³⁶ “İhrâma girerken niyet”,³⁷ “İkinci namazını kılanın ardında öğle kılma”,³⁸ “İhrâma girmeden telbiye getiren”,³⁹ “Ticaret niyetiyle savaşa katılan”⁴⁰ ve “Talâk” bâblarında da birer defa⁴¹ olmak üzere toplamda on beş yerde “Ameller niyetlere göredir” hadîsini zikretmiştir. “Parmaklarla Misvak” bâbında ise “Muhakkak ki niyeti olmayanın ameli, ihlası olmayanın da ecri yoktur” şeklinde bir hadîsi tahrîc etmiştir.⁴²

2. Niyet-Amel İlişkisine Konusal Bakış

Yukarıda da ifade edildiği üzere amacımız abdest, gusûl, namaz, oruç, hac, zekât gibi temel ibâdetlerde niyetin konumunu hadîslerden ve bâb başlıklarından hareketle ortaya koymaktır. Rivayetleri incelerken ilim, nikah-talâk, nezr-eyman, dua, cihad, deyn konularında da bâb başlığı oluşturulduğunu gördük. Fakat talâk konusu hariç diğerlerinde

²⁹ Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin el-Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kebîr* (Mekke: Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1994), 2: 14, (Beyhakî, *Sünen* olarak verildiğinde bu eseri kastedilmektedir.)

³⁰ Beyhakî, *Sünen*, 1: 41.

³¹ Beyhakî, *Sünen*, 1: 215.

³² Beyhakî, *Sünen*, 1: 298.

³³ Beyhakî, *Sünen*, 4: 234, 235.

³⁴ Beyhakî, *Sünen*, 2: 14.

³⁵ Beyhakî, *Sünen*, 2: 180.

³⁶ Beyhakî, *Sünen*, 2: 112.

³⁷ Beyhakî, *Sünen*, 4: 39.

³⁸ Beyhakî, *Sünen*, 3: 87.

³⁹ Beyhakî, *Sünen*, 5: 40.

⁴⁰ Beyhakî, *Sünen*, 6: 331.

⁴¹ Beyhakî, *Sünen*, 7: 341.

⁴² Beyhakî, *Sünen*, 1: 41.

daha çok sözlük anlamında kullanılması söz konusudur. Makalenin hacminin fazlaca büyümemesi ve asıl vurgulanmak istenen noktanın kaybolmaması açısından temel ibâdetlerin verilmesi ile yetinilecektir.

2. 1. Tahâret

Tahâret başlığı altında abdest, gusül ve teyemmüm konuları ele alınacaktır. Bu konularla ilgili bazı müellifler her ne kadar bazı başlıklar oluşturmuşsa da bunları tam anlamı ile delillendirecek, yani Hz. Peygamber ve sahâbenin niyet ederek bu tür temizliklere başladığını ifade edecek bir rivâyet vermemektedirler. Bu meselelerle ilgili bâb başlığı oluşturan veya bu tür rivâyetlere eserlerinde yer veren müellifler şunlardır:

1- İmâm Mâlik'ten konuyla ilgili tek örnek mevcuttur. "Şeytan taşlama" bâbında "Abdestsiz bir şekilde taş toplayıp atan ve say yapan için bir şey gerekmez. Ama bunu kasıtlı (niyet ederek) yapmış olmamalıdır." demiş ve bu anlamda "تعمد" kelimesini kullanmıştır.⁴³

Bunun dışında abdest, gusül ve teyemmüm için niyeti gerekli, ya da müstehab kılan bir başlık veya merfû, mevkûf ve maktû herhangi bir rivâyete rastlayamadık.

2- Abdurrezzâk b. Hemmâm'ın eserinde de tek örnek tespit edebildik. "Bir adamın teyemmümün kendisi için yeterli olacağını bilmesi" bâbında Süfyân es-Sevrî (ö. 161) "Bir adama teyemmümü öğretince ona şunu da öğret ki niyet etmezsen yeterli olmaz. Abdestte ise niyetsiz de olacağını bildir" sözüne yer vermiştir.⁴⁴

Bu örnek haricinde abdest, gusül ve teyemmüm için niyeti gerekli kılan ya da sünnet olduğunu bildiren bir bâb başlığı veya bir rivâyet tespit edilememiştir.

3- Nesâî ise "Abdeste niyet" isimli bir bâb açmıştır. Ancak bâbda sadece "إنما الأعمال بالنية" hadîsini vermiştir.⁴⁵

Gusül ve teyemmüm için ise bu şekilde bir başlık söz konusu değildir.

4- İbn Huzeyme abdest ve guslü tek başlık altında birleştirmiş ve niyetin vacip olduğunu belirtmiştir: "Gusül ve abdest için niyet getirmenin gerekli kılınması (vacip kılınması)." Bâb başlığında "النية"

⁴³ Muvatta', (L), "Menâsik", 1341.

⁴⁴ Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 1: 232.

⁴⁵ Nesâî, "Tahâret", 60.

kelimesini kullanmıştır. Fakat bâbda sadece “إنما الأعمال بالنية” hadîsini iki versiyonu ile vermiştir.⁴⁶

Bir başka başlığın ise Hanefilere itiraz amacıyla oluşturulduğu görülmektedir: “Cünüplük için gusülde niyetin vacip olması. Cünüp kişi gusle niyet etmeyip yüzme niyetiyle bir nehre girse, su bütün bedenine temas etse, ne farzlığını ne de nafileliğini dahi amaçlamasa, hatta istemediği halde üzerine dökülen su bütün bedenine temas etse, farz olan gusül ondan düşer, tezini savunanlara karşı delil.” Delil olarak da yine “Ameller niyetlere göredir” hadîsini vermiştir.⁴⁷

Teyemmüm hakkında ise niyet bâbına yer verilmemiştir.

5- İbn Hibbân’ın mezkûr temizliklere niyetle başlanması konusunda bir rivâyeti veya bâb başlığı yoktur. Yalnız “Sular” bâbının “Cünüp kişi kuyuya düşse ve gusle niyet etse suyu kirletmiş olur diyen kişinin sözünü geçersiz kılan haber” alt başlığında şu rivâyete yer vermiştir: “Hz. Peygamber, Ebû Hureyre’nin cünüp olduğu halde elini tutması üzerine Ebû Hureyre elini çekip gidip yıkanır. Dönünce durumunu açıklar. Hz Peygamber ise ona “Mü’min necis olmaz” der.⁴⁸

6- Dârekutnî temizlik bölümünde “Niyet” isimli bir bâb açmıştır. Burada “Ameller niyetlere göredir” haberini, kıyamet günü Yüce Allah’ın kendi rızası dışındaki amelleri kabul etmeyeceği rivâyetini ve Yüce Allah’ın ihlaslı olmayan amelleri kabul etmeyeceği hadîsini nakletmiştir.⁴⁹

Bu başlık hariç, temizlik konusunda herhangi bir niyet bâbını ve rivâyetini görmek mümkün değildir.

7- Beyhâkî’nin abdest ve gusül için ayrı ayrı değil de tek bir niyet başlığı açtığı görülmektedir: “Hükmî temizlikte niyet” bâbında “Ameller niyetlere göredir.” hadîsi ile “Abdesti olmayanın namazı, besmeleyi zikretmeyenin ise abdesti yoktur” hadîslerini vermiştir.⁵⁰

“Teyemmüm için niyet” bâbında ise sadece “Ameller niyetlere göredir” hadîsini tahrîc etmiştir.⁵¹

“Parmaklarla Misvaklama” isimli bir bâb açmış ve orada “Bir adam Rasûlullah’a “Misvağın yerini bir şey tutar mı” diye sorunca “İki

⁴⁶ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 73.

⁴⁷ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 114.

⁴⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, 4: 69.

⁴⁹ Dârekutnî, “Tahâret”, 14.

⁵⁰ Beyhakî, *Sünen*, 1: 41.

⁵¹ Beyhakî, *Sünen*, 1: 215.

parmağını dişlerinin üzerinde gezdirdi. Muhakkak ki niyeti olmayanın ameli, ihlası olmayanın da ecri yoktur” hadîsine yer vermiştir.⁵² Ancak Aynî, “Bu hadîsin isnadında meçhul râvi vardır.” demiştir.⁵³

Buhârî, Müslim, Ebû Dâvûd gibi diğer musanniflere baktığımızda bu konularda bir bâb başlığı oluşturmadıkları görülmektedir. Ancak “Abdeste besmele ile başlamak” başlığı altında Ebû Hureyre’den gelen “Besmeleyi zikretmeyenin ise abdesti yoktur” hadîsini ise Buhârî ve Müslim dışında birçoğunun verdiği görülmektedir.⁵⁴ Bu rivâyet doğrudan niyetle alakalı olmadığından bu sıralamaya yerleştirilmemiştir.

Ebû Dâvûd ve Beyhâkî bu hadîsin tefsiri için Rebia’nın “Hz. Peygamber namaz abdesti ve cünüplük guslü için niyet etmezdi” dediğini aktarırlar. Elbânî, bu rivâyet için “sahih, maktu” demiştir.⁵⁵ Rivâyette ismi geçen Rebia, Ebû Osman Rebia b. Ebî Abdurrahman el-Medenî’dir (ö. 136) ki meşhur ismi “Rebiatü’r-Re’y”dir.⁵⁶

Değerlendirme: Abdest ve gusül için cumhur niyeti farz, Hanefiler ise sünnet saymaktadır. Farz diyenler hadîs olarak sadece “Ameller niyetlere göredir” hadisini, sünnet gören Hanefiler ise sevap kazanılması için niyet edilmesi gerektiğini gerekçe olarak ileri sürmüşlerdir.⁵⁷

Teyemmüm’de ise niyet ittifakla farzdır. Buna yine “Ameller niyetlere göredir” hadîsi delil olarak verilmiştir. Ayrıca teyemmümün hadesi kaldırmadığı, toprağın hakiki bir temizlik aracı olmayıp suya vekil olduğu şeklindeki fikhî gerekçeler diğer delillerdendir.⁵⁸

Niyetten kasdın ibâdeti adetten ayırmak olduğu ifade edilmiştir.⁵⁹ Bize de niyetin en önemli gerekçesi ibâdeti adetten ayırmaktır. Çünkü niyetle abdest ve gusle başlanılmazsa sıradan bir suyla temizlik ile

⁵² Beyhakî, *Sünen*, 1: 41.

⁵³ Ebû Muhammed Bedruddîn Mahmud b. Ahmed el-Aynî, *Umdetu’l-kârî şerhu Sahîhi’l-Buhârî* (Kahire: y.y., 1972), 1: 21.

⁵⁴ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 1: 12; Dârimî, “Tahâret”, 25; Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 48; Tirmizî, “Tahâret”, 20; İbn Mâce, “Tahâret”, 41; Dârekutnî, “Tahâret”, 24; Beyhakî, *Sünen*, 1: 41.

⁵⁵ Ebû Dâvûd, “Tahâret”, 48; Beyhakî, *Sünen*, 1: 41.

⁵⁶ Aynî, *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd* (Riyâd: Mektebetu’r-Rüşd, 1420), 1: 275; Şükrü Özen, “Rebia b. Ebû Abdurrahman”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2007) 34: 499-500.

⁵⁷ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, trc. Komisyon (İstanbul: Risale, 2018), 1: 157, 279.

⁵⁸ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, 1: 329.

⁵⁹ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, 1: 158.

abdest ve gusül niyetiyle yapılan temizlik arasında fark kalmayacaktır. Ayrıca sıradan bir toprakla temasın niyet kasdıyla yapılan temastan bir farkının olması gerekmektedir. Özetle bu sonucun çıkmasının fikhî gelişmelere ve tartışmalara bağlı olduğu kanaatindeyiz. Ayrıca geç dönem musanniflerinin fikhî mezheplerden etkilendikleri ve bu görüşler doğrultusunda bâb başlıkları oluşturdukları görülmektedir.

2. 2. Namaz

Aşağıda görüleceği üzere musanniflerin önemli bir kısmı namaza niyet isimli bir bâb açmamıştır. Açanlar ve bunu farz görenler de konuyla ilgili “*Ameller niyetlere göredir*” hadîsi dışında önemli bir delil vermemişlerdir.

1- İmâm Mâlik’in “İftitah tekbiri” bâbında namaza niyetle başlanması konusunda sadece şu kendi yorumu dışında herhangi bir rivâyet tespit edilememiştir: “İbn Şihâb demiştir ki: “Bir kişi namazın bir rekâtına yetişir de bir tekbir alırsa o namaza yetişmiştir.” Sonrasında ise İmâm Mâlik “Bu tekbir, iftitah tekbirine niyet etmiş ise yeterli olur” kaydını koymuştur.⁶⁰

“Bir şehre giren kişi ne zaman namazını tam kılar” bâbında İbn Ömer’in “Kalmaya karar vermedikçe on iki gece kalsam bile yolcu namazı kılarım” sözünü nakletmiştir. İbârede niyet için “*ما لم أجمع*” kullanılmıştır. Ancak burada bir yerde ikâmet etmeye karar verme yani sözlük anlamında kullanılmıştır.⁶¹

“Gece namazı” bâbında Hz. Peygamber’in gece namazı alışkanlığı olan fakat uykusu ona galip gelen kişi için sevap vardır, hadîsini vermiş fakat burada niyet veya onu çağrıştıran bir ifade yoktur.⁶² Bu rivâyeti vermemizin sebebi ise ileride görüleceği üzere hemen hemen her musannif bu rivâyeti gece kalkmaya niyet eden kişi başlığı altında vermeleridir.

2- Abdurrezzâk b. Hemmâm, namaz için niyetin gerekli olduğuna dair herhangi bir bâb başlığı oluşturmadığı gibi bir rivâyet de vermemiştir. Yalnızca “Misafir veya mukim” bâbında Sevri’den şu sözü nakletmiştir: “Seferi olarak bir belde bir rekât kıldıktan sonra orada mukim olacağın anlaşılırsa tam kılarısın. İkâmete niyet ettiğin halde

⁶⁰ Muvatta’, (L), “Vukûtu’s-Salât”, 214.

⁶¹ Muvatta’, (Ş), “Salât”, 194.

⁶² Muvatta’, (Ş), “Salât”, 167.

ayrılman gerekirse şehirden çıkıncaya kadar tam kılmalısın”⁶³ Burada niyet kelimesi yine bir yerde kalmaya karar verme, anlamında kullanılmıştır.

3- Buhârî ise Sıfatu’s-Salât’ın ilk bâbına “Namaza başlama ve tekbirin vacipliği” ismini vermiştir. Ancak onun bireyin namaza niyetle başlaması şeklinde bir bâbına veya konuyla ilgili bir rivâyetine rastlanılmamıştır. Cemaatle namaz konusunda ise sadece şu bâb tespit edilebilmiştir: “İmâm olmaya niyet etmediği halde bir grup gelip de onlara imâm olan kimse.” Burada İbn Abbas’ın gece Hz. Peygamber namaza durduktan sonra arkasına gelip ona tabi olması rivâyeti verilmiştir.⁶⁴

4- İbn Mâce, “Namaza başlama” bâbında Hz. Peygamber’in tekbir getirip namaza başlamasını nakletmiştir.⁶⁵ Bunun dışında namaza niyetle başlama ilgili bir rivâyet veya bâb başlığına rastlanılmamaktadır.

Bir diğer bâbda ise niyete kelime anlamıyla yer verilmiştir: “Kim gece namaza kalkma niyetiyle uyur da uyanamazsa ona niyet ettiği amelin sevabı yazılır.”⁶⁶ Burada bu kişinin niyetinin karşılığını alacağını anlatan rivâyete yer verilmektedir.

5- Ebû Dâvûd da “Namaza başlama” bâbında Hz. Peygamber’in tekbir getirip namaza başlaması rivâyetini tahrîc etmiştir.⁶⁷ Burada da niyetle alakalı bir bâb veya rivâyet görülmemektedir.

“Gece kalkmaya niyetlenip de uyuyan kimse” bâbında yine Hz. Peygamber’in bu kişinin niyetinin karşılığını alacağı hadisine yer verilmiştir.⁶⁸

6- Nesâî ise “Namaza başlarken yapılan amel” bâbında Hz. Peygamber’in tekbir getirirken ellerini kaldırmamasını aktarmıştır.⁶⁹ Tek başına kılınan namaza niyetle başlama ile ilgili bir ifade mevcut değilken Buhârî’nin *Sahîh*’inde olduğu gibi cemaatle namaz için “İmâm ile cemaatin niyetinin farklı olması” şeklinde bir başlık oluşturmuştur.

⁶³ Abdurrezâk b. Hemmâm, *Musannef*, 2: 541.

⁶⁴ Buhârî, “Cemaat”, 31.

⁶⁵ İbn Mâce, “İkâmetu’s-Salât”, 1.

⁶⁶ İbn Mâce, “İkâmetu’s-Salât”, 177.

⁶⁷ Ebû Dâvûd, “Salât”, 117.

⁶⁸ Ebû Dâvûd, “Salât”, 310.

⁶⁹ Nesâî, “Sıfatu’s-Salât”, 1.

Burada Muâz'ın (r) Hz. Peygamber'le namaz kıldıktan sonra gidip yaşadığı bölgedeki insanlara imâmlik yaptığı nakledilmiştir.⁷⁰

İbn Mâce ve Ebû Dâvûd gibi o da “Kim gece namaza kalkma niyetiyle yatağına gelir de uyursa” bâbını oluşturmuş ve mezkûr hadîsi tahrîc etmiştir.⁷¹

7- İbn Huzeyme kendinden önceki musanniflerin aksine namaz için niyeti net bir şekilde vacip olarak bab başlığına taşımıştır: “Kişinin farz veya nafil olsun her namaza başlarken niyet etmesi (gerekir). Ameller ancak niyetle gerçekleşir. Hz. Nebi Mustafa'nın hükmüne göre kişi için niyet ettiği vardır.” Bu başlıktan sonra yine sadece “Ameller niyetlere göredir” rivâyetine yer vermiştir.⁷²

Bu başlığın dışında da örnekler görmek mümkündür.

“Farz niyetiyle namazın iadesinin yasaklanması” bâbında İbn Ömer'in “Hz. Peygamber “Bir namazı bir günde iki defa kılmayın” dedi.” hadîsini tahrîc etmiştir.⁷³

“Misafirin, bir şehre gelip de orada namazını tamamlamayı gerekli kılan bir duruma niyet etmedikçe namazını kısaltması caizdir” bâbında ifade edilen gerekli durum, rivâyetlerde imâma uymak olarak açıklanmıştır.⁷⁴

Bazı bâblarda ise niyet sözlük anlamında kullanılmıştır. “İmâm namazı uzatmaya niyetlenmişken cemaatten bazılarının ihtiyaçlarının zahir olması yüzünden kısaltmasına izin” bâbında Hz. Peygamber'in böyle bir niyetinin olduğu ama çocuk ağlaması yüzünden namazını kısalttığı nakledilmiştir.⁷⁵

“Gece ibâdete kalmayı niyet eden ama uykunun kendisine ağır geldiği kişi” bâbında Hz. Peygamber'in, “Kişiye niyet ettiği amelin sevabı verilir” rivâyeti vardır.⁷⁶

8- İbn Hibbân da namaz için niyeti gerekli gören ve bu konuda bâb başlığı oluşturan muhaddislerdendir. “Namazın şartları” bâbının⁷⁷ “İlimde uzman olmayan kişinin niyetsiz namaz caizdir lafzı” alt

⁷⁰ Nesâi, “İmâmet”, 41.

⁷¹ Nesâi, “Kıyâmu'l-leyl”, 63.

⁷² İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 232.

⁷³ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 1: 69.

⁷⁴ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2: 73.

⁷⁵ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 50.

⁷⁶ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 2: 195.

⁷⁷ İbn Hibbân, *Sahîh*, 4: 622.

başlığından sonra cevap olarak, Hz. Peygamber'in Ebû Zerr'e (r) "Namazını vaktinde kıl ve mescide gel. Bak kılmışlarsa sen namazını zaten eda ettin. Kılmamışlarsa tabi ol o zaman o senin için nafîle olur." sözlerini delil olarak vermiştir.⁷⁸

"Namazın iadesi" bâbının "Namazını tekrar kılmak isterken nafileyi değil de yeniden farzı murad eden kişi kınanır" alt başlığından sonra ise Hz. Peygamber'in (s) namazlarını kıldıktan sonra camiye giren bir kişi için sahâbeye "Tasadduk etmek isteyen onunla beraber kılsın" hadisi tahrîc edilmiştir.⁷⁹

Bazı bâblarda ise niyet kelimesi sözlük anlamında kullanılmıştır.

"Sefere niyet eden ve gideceği yer de hâşimî ölçüsü ile 48 mil olan kişiye, namazlarını ilk konakladığı yerde kısaltmak mubahtır" bâbında Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de namazını iki rekât kıldığı aktarılmıştır. Burada niyet, yolculuğa karar verme anlamındadır.⁸⁰

"Gece namaza kalkmayı nefesine söyleyen fakat uykunun kendisine galip geldiği kimseye niyet ettiği ecrinin yazılması" bâbında mezkûr hadîs verilmiştir.⁸¹

9- Beyhâkî'nin temizlik meselelerindeki yaklaşımının benzeri namazda da görülmektedir. "Namaz için niyet" isimli bâb başlığından sonra sadece "Ameller niyetlere göredir" hadîsi ile İmâm Şafiî'nin "İlmin üçte biri bu hadîsin kapsamına girer" sözünü nakletmiştir.⁸²

"İmâm ve cemaatin niyetlerinin farklı olması" bâbında imâmın arkasında nafîle ve diğer namazları kılanların durumu tespiti çalışılmıştır.⁸³

"Gaip kişi niyetiyle cenaze namazı" bâbında ise Necaşî'nin kılınan cenaze namazına yer vermiştir.⁸⁴

Aşağıdaki örneklerde ise niyet, kelime anlamında kullanılmıştır:

"Tahrîmden sonra niyetin uzaklaşması" bâbında Hz. Peygamber'in namazda yanılıp sehiv secdesi yaptığını anlatan iki rivâyet

⁷⁸ İbn Hibbân, *Sahîh*, 4: 624

⁷⁹ İbn Hibbân, *Sahîh*, 6: 157.

⁸⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, 6: 453.

⁸¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, 6: 323.

⁸² Beyhakî, *Sünen*, 2: 14.

⁸³ Beyhakî, *Sünen*, 3: 85.

⁸⁴ Beyhakî, *Sünen*, 4: 49.

nakledilmiştir.⁸⁵ Bu başlıktaki niyet ile düşüncenin dağılması ve kişinin ne kıldığını unutmamasının kastedildiği kanaatindeyiz.

“Teşehhüde kişinin işareti ile niyet ettiği şey” bâbında Hz. Peygamber’in tevhid amaçlı teşehhüde parmağını işaret etmesi aktarılmıştır ki sözlük anlamında kullanılmıştır.⁸⁶

“Kişi selam ile namazdan çıkmaya niyetlenir diyen kişi” bâbında bazı hadîsleri aktarmış ve yorumlarda bulunmuştur: “Hz. Peygamber *“Namazın yasaklarının kalkması selam iledir”* ve *“Ameller niyetlere göredir”* demiştir. Bu sebeple imâm cemaate ve hafaza meleklerine selama niyet eder, cemaat ise melekler ile imâma selama niyetlenir.” Sonrasında ise Hz. Peygamber’in bir sahabiye *“Selam verirken sağ ve soldaki kardeşine ve imâma selam ver”* emirlerine yer vermiştir.⁸⁷

“Namaza kalkmaya niyet etmeyerek sabahlayan kişi” bâbında sabah namazına kalkmayan adam için Rasûlullah’ın *“Şeytan kulaklarına bevl etmiştir.”* hadîsini tahrîc etmiştir.⁸⁸

“Kalkmaya niyet eden ama uyanamayan kişi” bâbında da böyle bir durumdaki kişi için sevap yazılacağını ifade eden mezkûr rivâyet aktarılmıştır.⁸⁹

Değerlendirme: Namaza niyet mezheplerin ittifakıyla farzdır. Delil olarak ise “Hâlbuki onlara, ancak dini Allah’a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O’na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte bu dosdoğru dindir.” (el-Beyyine (98/5) ayeti ile *“Ameller niyetlere göredir”* hadîsi verilmektedir. Mâverdî demiştir ki *“Arapların sözlerinde ihlas niyettir.”* Fikhî gerekçe ise yine ibâdeti âdetten ayırmadır.⁹⁰ Bizim kanaatimiz de bu yorumla benzerlik arz etmektedir. Asıl amaç nafîle namazlarla farz namazları farklı ibarelerle, yani niyet ettim farzına sünnetine gibi lafızlarla birbirinden ayırmaktır. Netice itibariyle namaza niyetle başlamanın farz olması fikhî çalışmaların zorunlu bir neticesidir diyebiliriz. İbn Hibbân, İbn Huzeyme ve Beyhâkî gibi geç dönem musanniflerin yine ilk dönem musanniflerine göre niyete, namaz konusunda eserlerinde daha fazla yer verdikleri görülmektedir. Bunu ise uzun süre hadisçilerin gündeminde yer alan

⁸⁵ Beyhakî, *Sünen*, 2: 15.

⁸⁶ Beyhakî, *Sünen*, 2: 132.

⁸⁷ Beyhakî, *Sünen*, 2: 180.

⁸⁸ Beyhakî, *Sünen*, 3: 15.

⁸⁹ Beyhakî, *Sünen*, 3: 15.

⁹⁰ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 1: 490.

fıkhü'l-hadisın yani hadislerden hareketle bir fıkıh ortaya koyma çalışmalarının biraz daha gelişmesine bağlayabiliriz. Nitekim bu muhaddisler fıkhü'l-hadis çalışmalarıyla temayüz etmiş kimselerdir.⁹¹

2. 3. Oruç

Niyetin gerekliliğinin en net ifade edildiği konu oruçtur denilebilir. Yalnız konuyla ilgili sahih tek rivâyet vardır: “*Geceden, (fecerden önce) niyet etmeyenin orucu yoktur.*” Bu rivâyet de örneklerde görüleceği üzere bazen merfû bazen de mevkûf olarak aktarılmıştır. Bu sebepten olsa gerek Buhârî ve Müslim bu rivâyete merfû veya mevkuf olarak yer vermemişlerdir.

1- Muvatta'nın Şeybânî nüshasında “Oruca geceden niyet” isimli bir bâb vardır. Burada İbn Ömer'den mevkûf olarak “*Fecerden önce niyet etmeyenin orucu yoktur*” rivâyetine yer verilmiştir. Bâb başlığında “*نوي*” rivâyette ise “*اجمع*” fiili kullanılmıştır.⁹²

Bâb başlığı “*Fecerden önce oruca niyet eden kimse*” şeklindeki Leysî nüshasında da rivâyet aynı lafızlarla verilmiştir. Burada ilaveten İbn Şihâb'ın Hz. Âişe ve Hafsa'dan benzer şekilde naklettiği bilgisine yer verilmiştir. Hem bâbda hem de rivâyette “*اجمع*” kelimesi kullanılmıştır.⁹³

“Şek gününde oruç” bâbında İmâm Mâlik, “*Âlimler o gün orucu yasakladılar ve biri şek günü hilali görmeden Ramazan'a niyetlense ve sonra haklı olduğu ortaya çıksa bile orucunu kaza eder. Çünkü hilali görmemiştir*” der. Burada “*نوي*” kelimesini kullanmıştır.⁹⁴

İbn Abdilber'in (ö. 463/1071) nakline göre, İmâm Mâlik geceden niyet etmeyen kişinin gündüz bir şey yememiş olsa bile oruç tutmasını caiz görmez. Ayın başındaki bir niyeti ise bütün ay için yeterli saymıştır.

İmâm Şafiî de Ramazan orucu, kazası ve nezr için geceden niyeti gerekli sayarken, nâfile için ise zevalden önce mümkün görmüştür.

Ebû Hanife ve arkadaşları ise her gün için oruca niyeti gerekli görmekte birlikte, “*Geceden niyet edilmemişse zevalden önce yapılan niyetler caizdir*” demişlerdir.⁹⁵

⁹¹ Mehmet Görmez, “Fıkhü'l-Hadis”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 1995) 12: 547-549.

⁹² Muvatta', (Ş), “Sıyâm”, 372.

⁹³ Muvatta', (L), “Sıyâm”, 775.

⁹⁴ Muvatta', (L), “Sıyâm”, 836.

⁹⁵ Ebû Amr Yûsuf b. Abdullah b. Abdullah b. Abdilber, *el-İstizkâr*, thk. Salim Muhammed Atâ (Beirut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2000), 3: 285.

2- Abdurrezzâk b. Hemmâm ise mezkûr rivâyeti “Geceden niyet edilmeyen nafilâ orucun tutulması ve bozulması” bâbında vermiştir. Bâbda niyet kelimesine karşılık “بيت” lafzı kullanılmıştır. Sahâbe ve tâbiûnun bu konudaki fetvalarına değinildikten sonra Muvatta’da İbn Ömer’in sözü olarak geçen rivâyeti Hz. Hafsa’nın sözü olarak vermiştir. Niyet etmezse anlamında ise “لم يجمع” kelimesi mevcuttur. Bir isnadda ise bu rivâyeti İbn Ömer’in Hz. Hafsa’dan naklettiği görülmektedir. Ayrıca Hz. Peygamber’in nafilâ oruçları gündüzden tutma ve bozma örneklerini vermiştir.⁹⁶

İbn Ömer’e ait bir ibarede “إذا حدث نفسه بالصيام”, “kendi iç dünyasında oruç tuttum dese” ifadeleri vardır.⁹⁷

İtikâf konusunda da tâbiûnun niyet kelimesinin kullandıklarını görmekteyiz. “Şehirli ile bedevinin durumlarının ayrılması” bâbında Amr b. Dinâr “Bedevi Mekke’ye komşu olmayı nezretse ama mescidin kapısını niyetlenmese Mekke’de istediği yerde mücavir olabilir” der. Tâvûs da “Mekkeli itikâfta mescidin kapısında itikâfa niyetlenirse oraya mücavir olur” der.⁹⁸

3- İbn Ebî Şeybe’nin bâb başlığı şu şekildedir: “Geceden niyet etmeyen orucu yoktur.” Burada niyet etmeyen kişi anlamında “من لم يعزم” ifadesi tercih edilmiştir.⁹⁹ Biri mevkuf diğeri merfû nakledilen iki rivâyete yer vermiştir. Hz. Hafsa’dan mevkûf olarak “Fecrden önce oruca niyet etmeyen orucu yoktur”, Hz. Peygamber’den ise “Geceden oruca hazırlanmayan (niyet etmeyen) orucu yoktur” hadîslerini tahrîc etmiştir. Bu merfû rivâyet de Hz. Hafsa kanalı ile gelmiştir. Rivâyette kullanılan “لم يورثه” kelimesi, hazırlanma, niyet etme anlamındadır.¹⁰⁰

“Nezr orucunu tutarken onu belirtmezse ne olur” meselesinde de niyetin gerekliliği vurgulanmıştır. Ancak burada da Hz. Peygamber’den aktarılan bir rivâyet yoktur. Sahabe ve tabiîn fetvaları nakledilmiştir.¹⁰¹

4- Darimî’nin bâb başlığı “Geceden niyet etmeyen kişi” dir. “اجمع” fiilini bâb başlığında kullanmıştır. Bâbdaki tek rivâyet merfû olarak Hz. Hafsa tariki ile tahrîc edilmiştir. Rivâyette geçen kelime “بيت” ‘dir.

⁹⁶ Abdurrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, 4: 271, vd.

⁹⁷ Abdurrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, 4: 275.

⁹⁸ Abdurrezzak b. Hemmâm, *Musannef*, 4: 368.

⁹⁹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 2: 292.

¹⁰⁰ Ebü’l-Kâsım Mahmûd b. Amr b Ahmed ez-Zamehşerî, *el-Fâik fi garîbi’l-hadîs* (Beyrut: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 1: 35.

¹⁰¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3: 403.

Ayrıca İbn Ömer'in "Ben bunu farz oruçlar için söylüyorum" kaydı vardır.¹⁰²

5- Buhârî'nin bâb başlığı biraz farklılık arz etmektedir. "Bir insan oruç tutmaya gündüz niyet ettiği zaman geçerli olur mu?" Bu bâbda Ümmü'd-Derdâ'dan, "Ebû'd-Derdâ gündüz vakti yanınızda bir yiyecek var mı?" diye sorardı biz yok deyince "Ben oruçluyum o zaman" derdi." rivâyeti ile "Ebû Talha, Ebû Hureyre, İbn Abbas ve Huzeýfe de böyle yapardı." bilgisini muallak olarak vermiştir. Sonrasında ise Hz. Peygamber'in Aşûra günü gündüz münadi göndererek, isteyen kişilerin o günün kalanında bir şeyler yemiş dahi olsa oruç tutabileceğini ilan etmesi hadîsini muttasıl olarak vermiştir.¹⁰³ Bâb başlığında "نوى" fiilini kullanmıştır. Yalnız dikkat edileceği üzere burada kastedilen nafîle oruçlardır.

İbn Hacer, (852/1448) Buhârî'nin Hz. Hafsa hadîsinin ref'inde ihtilaf edilmesi sebebiyle bu rivâyeti tahrîc etmeyip Seleme b. el-Ekva'dan merfû olarak gelen Aşûra günü rivâyetini vererek Ramazan veya haricindeki bir oruca gecedan niyet etmeyen kişinin orucunun sahih olacağını delillendirdiği kanaatindedir.¹⁰⁴

Bir bâbda ise niyet kelime anlamında kullanılmıştır.

"Ramazan'ı inanarak, sevabını yalnız Allah'tan umarak ve niyet ederek (ihlasla) tutan kimse" bâbında Hz. Âişe'nin merfû "*İnsanlar niyetlerine göre diriltirler*" rivâyetini ta'lîk yoluyla ve Ebû Hureyre'nin bâb başlığındaki merfû hadîsini tahrîc etmiştir.¹⁰⁵

6- Müslim'in *Sahîh*'inde Nevevî'nin (ö. 676/1277) oluşturduğu farz oruç için niyetin gecedan gerektiğini ifade eden net bir bâb başlığı yoktur. Yalnız "Nafîle oruca zevalden önce niyet etmenin ve bu orucu özürsüz olarak bozmanın cevazı" isimli bir bâb oluşturmuştur. Burada Hz. Peygamber'in eve geldiğinde bir şey yoksa bu şekilde oruç tutması veya varsa tutmuş olduğu orucu bozması nakledilmiştir.¹⁰⁶

Nevevî neden Hz. Hafsa rivâyetine yer verilmediği konusunda da bir yorumda bulunmamış, yalnız mezkûr rivâyetin nafîle bir orucun

¹⁰² Dârimî, "Savm", 10.

¹⁰³ Buhârî, "Savm", 21.

¹⁰⁴ İbn Hacer, *Fethu'l-bârî*, 4: 142.

¹⁰⁵ Buhârî, "Savm", 6.

¹⁰⁶ Müslim, "Sıyâm", 169, 170.

bozulmasında bir mahzur yoktur diyen Şafîilere delil teşkil ettiğini söylemiştir.¹⁰⁷

7- İbn Mâce'nin bâb başlığı şöyledir: "Geceden oruca niyetlenme ve nafilede bozma serbestliği." Burada niyet için "فرض" kullanılmıştır. Merfû olarak Hz. Hafsa'nın mezkûr rivâyeti ile Hz. Âişe'nin Hz. Peygamber'in gündüz gelip yemek için bir şeyler sorduğu yoksa oruca tutması rivâyeti verilmiştir.¹⁰⁸ Hz. Hafsa'nın hadisinde "لم يفرضه" ifadesi kullanılmıştır.

8- Ebû Dâvûd'un bâb başlığı "Oruç için niyet"tir. Burada Hz. Hafsa'nın rivâyetini merfû olarak vermiştir. Bâbda "النية" rivâyette ise "لم يجمع" kelimesi vardır.¹⁰⁹

Bir sonraki bâb başlığı ise "Bu konuda ruhsat, izin" şeklindedir. Hz. Peygamber'in eve gelip yemek sorması, yoksa "O zaman ben oruçluyum" demesi ve nafile orucun bozulabileceğine izin veren rivâyetlerini tahrîc etmiştir.

Hattâbî (ö. 388/ 998) şöyle bir değerlendirmede bulunmuştur: "Ehli reyden bir kısmı bu hadîsin müsned olmadığını söylemiştir. Onlara göre Süfyân ve Ma'mer, Hafsa'dan bunu mevkûf olarak naklettiler. Ben de derim ki bunun bir zararı yok. Abdullah b. Amr b. Hazm(ö. ?)¹¹⁰ onu müsned olarak nakletti. Sikâların ziyadeleri makbuldür."¹¹¹

9- Tirmizî, "Geceden niyet etmeyen orucu yoktur rivâyetleri" bâbında Hz. Hafsa rivâyetini merfû olarak vermiştir. Niyet için "يعزم" kelimesini kullanmıştır. Rivâyetin akabinde Salim b. Abdillâh-İbn Ömer-Hafsa tariki ile gelen bu rivâyetin başka merfû bir versiyonunun olmadığını ve asıl olanın ise Nafi-İbn Ömer tarikinde olduğu gibi mevkûf olduğuna dikkat çekmiştir. "Bu sözü Yahya b. Eyyûb'dan başka ref edeni de görmedik. Ehli ilme göre bu (geceden niyet) Ramazan, kazası ve nezr oruçları için geçerlidir. Nafilelerde güneş doğduktan sonra da niyet edebilir. Şafii, Ahmed ve İshak da bu görüştedir." der.¹¹²

¹⁰⁷ Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref en-Nevevî, *el-Minhâc şerhu Sahîhi'l-Müslim b. el-Haccâc* (Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392), 8: 33.

¹⁰⁸ İbn Mâce, "Sıyâm", 26.

¹⁰⁹ Ebû Dâvûd, "Sıyâm", 71.

¹¹⁰ Hakkında pek bilgi olmayan bir sahâbîdir. Bk. İbn Hacer, *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe* (Beyrut: y.y., 1412), 4: 163.

¹¹¹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahim el-Hattâbî, *Meâlimu's-sünen* (Haleb: el-Matbeatu'l-ilmîyye, 1932), 1: 395.

¹¹² Tirmizî, "Sıyâm", 33.

Ayrıca “Gece niyet etmeksizin nafile oruç” bâbında Hz. Peygamber’in bu şekilde oruç tutması ve tutmuş olduğu nafile orucu bozması anlatılır. Başlıkta kullandığı kelime “بغير نية” dir.¹¹³

10- Nesâî'nin konu ile ilgili birden fazla bâb başlığı vardır. İlki “Geceden niyet etmeyen kişi nafile tutabilir mi?” şeklindedir. Burada niyet yerine “اجمع” fiilini kullanmış ve Hz. Peygamber’in insanlara gündüz yemek yemişlerse bile Aşûra orucu tutturması rivâyetine yer vermiştir.¹¹⁴

İkincisi “Oruçta niyet ve Talha b. Yahya b. Talha’nın Hz. Âişe’den Naklettiği Haber Hakkındaki İhtilâf”tır. Burada Hz. Peygamber’in nafile oruçlardaki mezkûr tutumları anlatılmıştır. Bâb başlığında “النية” kelimesi kullanılmıştır. Elbânî bu rivâyetler için “sahih” değerlendirmesinde bulunmuştur.¹¹⁵

Üçüncüsü ise “Bu konudaki Hafsa rivâyetini nakledenlerin ihtilafları”dır. Burada hadîsin merfû ve mevkûf isnadları olduğuna dikkat çekmiş ve bu isnadları metinleri ile tahrîc etmiştir. Bu metinler hemen hemen aynıdır.

- a) İbn Ömer-Hz. Hafsa-Hz. Peygamber
- b) İbn Ömer-Hz. Hafsa
- c) İbn Ömer-Hz. Ömer-Hz. Hafsa
- d) Mâlik-Nâfi-İbn Ömer
- e) Mâlik-İbn Şihâb-Hz. Âişe ve Hz. Hafsa

Elbânî son isnad hariç diğerleri için “sahih” değerlendirmesinde bulunmuştur. Son isnad hakkında “sahih liğayrihi” demiştir. Ayrıca Hz. Hafsa’nın merfû haberleri hakkında “sahih” derken, mevkûf haberleri içinse “Sahih ancak merfû hükmündedir.” demiştir.¹¹⁶

Bu rivâyetlerin bazısında geceden bazısında ise fecirden önce niyet etmezse kaydı mevcuttur. Niyet anlamında ise “يجمع” ve “نية” ifadeleri kullanılmıştır.

11- İbn Huzeyme “Vacip oruçta fecirden önce genel bir ifade ve özel bir muradla niyet etmenin vacip kılınması” başlığı altında merfû olarak Hz. Hafsa rivâyetini vermiştir. Bâbda niyet anlamında “الإجماع” rivâyette ise “يجمع” kelimeleri kullanılmıştır.

¹¹³ Tirmizî, “Siyâm”, 35.

¹¹⁴ Nesâî, “Siyâm”, 66.

¹¹⁵ Nesâî, “Siyâm”, 67.

¹¹⁶ Nesâî, “Siyâm”, 68.

“Hz. Peygamber’in “*Geceden oruca niyet etmeyen kişinin orucu yoktur*” sözü vacip olan oruçlar içindir” başlığı altında Hz. Peygamber’in nafile oruçtaki tasarrufları anlatılmıştır. Bâbdaki fiil yine “*اجمع*” dir.¹¹⁷

“Bir vakitte bir niyet bütün ay için caizdir diye savunanların aksine her gün fecrin doğuşundan önce niyetin vacipliği” başlığının ise Mâlikilere reddiye mahiyetinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Burada “*Ameller niyetlere göredir*” hadîsini tahrîc etmiştir.¹¹⁸

“Aşûra günü bir kişi geceden niyet etmediği halde sabahlarsa. Hz. Peygamber’in “*Geceden niyet etmeyen orucu yoktur*” sözü farz olan oruç içindir” başlığı altında Hz. Peygamber’den nakledilen aşure günü rivâyetine yer vermiştir. Bu bâbda yine “*اجمع*” fiili kullanılmıştır.¹¹⁹

“Oruca niyet etmiş ve günün bir kısmını oruçlu olarak geçiren bir kişinin orucunu bozmasının mübahlığı” bâbında Hz. Peygamber’in seferî iken orucunu bozması rivâyetini vermiştir ki bu Ramazan orucudur.¹²⁰

“Nafile bir oruca niyet etmiş ve günün bir kısmını oruçlu geçirmiş birinin orucunu bozmasının mübahlığı” başlığı altında yine Hz. Peygamber’in böyle bir uygulamasına yer vermiştir.¹²¹

12- İbn Hibbân’ın iki bâb oluşturduğu görülmektedir. “Nafile oruç” bâbının “Geceden niyetsiz nafile oruç tutmanın kişi için mümkün olduğu” alt başlığında Hz. Peygamber’in böyle bir uygulamasına yer vermiştir.¹²² Bâbda “*غير نية*” kelimesini kullanmıştır.

“Orucun kazası” bâbında “Nafileye niyet eden sonra onu bozan kişinin kaza etmesi” alt başlığında Hz. Peygamber’in eşlerinin oruçlarını bozması üzerine Hz. Peygamber’in “*Yerine tutun*” rivâyeti vardır.¹²³

13- Dârekutnî’nin “Geceden niyet etme ve gece dışındaki niyetler” bâbında kullandığı kelime “*تبيت*” dir. Burada otuz altı rivâyete yer vermiştir.

İncelediğimiz önceki kaynaklardan farklı olarak Hz. Hafsa’nın mezkûr rivâyeti, merfû olarak Hz. Âişe’den de nakledilmiştir. Bu hadîse “*من لم يبيت*” ifadeleri ile başlanılmıştır. Yalnız rivâyetten sonra “İsnaddaki

¹¹⁷ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 213.

¹¹⁸ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 212.

¹¹⁹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 290.

¹²⁰ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 264.

¹²¹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 3: 308.

¹²² İbn Hibbân, *Sahîh*, 8: 392.

¹²³ İbn Hibbân, *Sahîh*, 8: 284.

isimlerin hepsi sikadır. Abdullah b. Abbâd bu rivâyetin Mufaddal b. Fedâle'den naklinde teferrüd etmiştir" kaydına da yer vermiştir.¹²⁴

Sonra merfû olarak Hz. Hafsa rivâyeti "من لم يفرضه" lafızları ile verilmiştir. Hz. Hafsa'dan yukarıda verdiğimiz "يجمع" rivâyeti hem merfû hem de mevkûf olarak nakledilmiştir. Bununla beraber bu rivâyetin ref'inde ihtilaf edildiğine ve kimilerinin merfû, kimilerinin de mevkûf olarak naklettiğine işaret edilmiştir.

Mezkûr hadîs benzer bir ifade ile merfû olarak Meymune bnt. Sa'd'dan da nakledilmiştir.¹²⁵

Sonrasında ise Ümmü Hani, Ümmü Seleme ve Hz. Aişe'den Rasûlullah'ın fecrden sonra da nafîle oruçlara niyet ettiği, nafîlelerin bozulmasına onay verdiği ve davet sebebiyle böyle bir orucunu bozması aktarılmıştır.¹²⁶

14- Beyhâkî "Oruca niyetle girme" bâbında Hz. Hafsa rivâyetinin merfû tariklerini tahrîc etmiştir. Rivâyetlerde "لم يجمع" ile "بيت لم" kelimeleri mevcuttur. Merfû rivâyetlerden sonra mevkûf isnadların varlığına da atıfta bulunmuş ve bu hadîsin ref'inde ihtilaf edildiğini söylemiştir. Ayrıca bu rivâyetin İbn Ömer'in sözü olarak nakledildiğine de değinmiştir. Benzer bir rivâyetin ferd bir senedle Hz. Âişe'den de geldiğine işaret etmiştir ki bunu Darekutni de tahrîc etmişti.¹²⁷

"Kişiyi her gece ertesi gün için niyet gerekir" bâbında yine Hz. Hafsa'nın mezkûr rivâyetini merfû olarak tahrîc etmiştir.¹²⁸

"Nafîle oruca kişi zevalden önce gündüz niyeti ile girebilir" bâbında Hz. Peygamber'in mezkûr tasarruflarını aktarmıştır.¹²⁹

"Şek günü oruca niyet etmeden sabahlayan kimse o günün Ramazan olduğunu öğrenirse şu hadîsten delille kalanını oruçlu geçirir" bâbında aşûra günü rivâyetini vermiştir.¹³⁰

Değerlendirme: Oruç, farz veya nafîle olsun niyetin gerekli olduğu konusunda mezhepler ittifak etmişlerdir. Hanefiler, Mâlikiler ve Hanbeliler niyeti orucun şartı, Şafiîler ise rüknü kabul ederler. Delilleri ise "Ameller niyetlere göredir", "Sabah vaktinden önce oruca niyet etmeyenin

¹²⁴ Dârekutnî, "Sıyâm", 3.

¹²⁵ Dârekutnî, "Sıyâm", 3.

¹²⁶ Dârekutnî, "Sıyâm", 3.

¹²⁷ Beyhakî, *Sünen*, 4: 202.

¹²⁸ Beyhakî, *Sünen*, 4: 213.

¹²⁹ Beyhakî, *Sünen*, 4: 203.

¹³⁰ Beyhakî, *Sünen*, 4: 220.

orucu yoktur” hadîsleri ve Hz. Âişe’den merfû olarak gelen “*Sabah vakti girmeden, geceden niyet etmeyenin orucu yoktur*” rivâyetidir. Ayrıca gerek Ramazan orucu ve gerekse diğer oruçlar ibâdetdir. İbadeti, adetten ayırmak için niyet gereklidir.¹³¹

Yukarıda verdiğimiz bilgiler aslında Hz. Hafsa’dan nakledilen ve ref’inde ihtilaf edilen sahih bir rivâyet hariç konuyla ilgili herhangi sahih, merfû ve muhkem bir hadîsin olmadığını göstermektedir. Ama fikhî gelişmeler namaz ibâdetinde olduğu gibi oruçta da niyeti zorunlu bir hale getirmiştir. Örneklerde de görüldüğü üzere bu gelişmeler sahâbe zamanında başlamıştır. Yine rivâyetlerde görüldüğü üzere ilk asırlarda niyet kelimesine karşılık çok farklı kelimeler kullanılmış olup ortak bir istilâh mevcut değildir. Mezheplerle birlikte niyetin gerekliliği genel bir kabul görmüş ve mezheplerin tesiri İbn Huzeyme ve Beyhâkî örneklerinde olduğu gibi hadîs kitaplarına da bâriz bir şekilde yansımıştır. Ayrıca dikkatten kaçırılmaması gereken bir diğer nokta da Hanefilerin oruç için niyetin gerekliliğini kabul etmeleriyle beraber yukarıdaki Hz. Hafsa hadîsi ile amel etmeyip ayırım yapmadan bütün oruçlar için niyeti zeval vaktine kadar caiz görmeleridir.

2. 4. Hac

Hz. Peygamber, (s) zamanında “Niyet ettim” şeklinde bir ifade ile hacca başlanıldığını gösteren rivâyetler mevcut olmasa da niyetsiz bir haccın olmayacağını gösteren birçok hadîs vardır. Buradan hareketle niyet-amel zorunluluğun en bariz şekilde hac ibâdetinde tezahür ettiğini söyleyebiliriz. Bununla beraber Hz. Peygamber dönemi uygulamaları mezheplerin yaklaşımlarından biraz farklılık arz eder. Örneklerde de görüleceği üzere Hz. Peygamber bazı sahâbeye ihrâma ne için, yani umre veya hac ya da her ikisi için mi girdiğini sormaktadır. Rasûlullah’ın (s) bu uygulamalarından da kişinin ihrâma girerken ne için girdiğini belirlemesi sonucu çıkmaktadır. Fakat mezheplerde bu durum ihrâm, tavaf ve sa’y ibâdetleri için ayrı ayrı ele alınmaktadır.

Hz. Peygamber’in hadîslerinde daha çok “*ne ile, hangi sözler ile ihrâma girdin?*” sorularını görmekteyiz. Hacca başlama konusunda öne çıkan kelime ise “*نوي*” değil “*اهل*” dir. Bu fiil “dua, ağlama vb. işlerde sesini yükseltme” anlamlarına gelmektedir. “*وأخْرَمَ الرجلُ إذا دخل في الإحرام بالإهلال*”, “Adam ihrâma girerken sesini yükseltince (telbiye ile) ihrâma girdi”

¹³¹ Vehbe Zuhayli, *İslam Fıkhı Ansiklopedisi*, 3: 152-3.

denilir.¹³² Şârihler bu duruma dikkat çekmiş ve “Her sesini yükseltene ” *مهل*” denilir” demişlerdir.¹³³ İbn Hacer, “Zamanla bu kelime telbiye ile sesi yükseltme anlamında kullanılır oldu” demiştir.¹³⁴

Hiz. Peygamber’in hacca nasıl başladığı birçok sahabîden nakledilmiştir. Bu başlamayı anlatmak için farklı kelimeler kullanılsa da ağırlıklı olarak “اهل” lafzı tercih edilmiştir. Rivâyetler arasında bazı ihtilaflar mevcuttur. Hiz. Peygamber’in telbiyeye nerede ve hangi ifadelerle ve hacca nasıl başladığı bunlardan bazılarıdır. Tekrara düşmemek için önce sahabî rivâyetleri verilecek sonra da musanniflerin bâb başlıklarına bakılacaktır.

a) İbn Ömer’den (r) gelen rivâyetlerde daha çok Hiz. Peygamber’in Zülhuleyfe’de iki rekât namaz kılıp hayvanına binince telbiye getirdiği ve bu şekilde hacca başladığı vurgusu öne çıkmaktadır. Beydâ’da telbiyeye başladığı bilgileri ise reddedilmektedir. Kullanılan fiil “اهل” dir.¹³⁵ Bu ifade aynı zamanda Hiz. Peygamber’in telbiye ile hacca başlamasını, niyet etmesini ve ihrâma girmesini anlatmaktadır.

b) Hiz. Âişe’den nakledilen hadîsler bazı ihtilaflar içermektedir:

“Rasûlullah ile Veda Haccı’na çıktık. Umreye niyetlenmiştik. Sonra dedi ki “*Yanında hedy olan umre ve hacca niyetlensin.*”¹³⁶

“Rasûlullah ile Veda Haccı’na çıktık. Kimimiz umreye, kimimiz de hem hacca hem umreye niyetlendi. Allah’ın elçisi yalnız hacca niyetlendi. Umreye niyet edenler ihrâmdan çıktı. Hacca veya hem hac hem umreye niyet edenler çıkmadı.¹³⁷

“... Rasûlullah (s) dedi ki “*Dileyen hac, dileyen umre için ihrâma girsin. Eğer kurbanımı getirmemiş olsaydım ben de umre için ihrâma girerdim*”¹³⁸ Rivâyetin bazı tarikleri ise “*Dileyen her ikisi için ihrâma girsin*” şeklindedir.¹³⁹

¹³² Muhammed b. Mükerrrem b. Manzûr el-İfrikî el-Mısri, “Hrm”, *Lisânu’l-Arab* (Beyrut: Dâru Sâdır, ts.), 12: 119.

¹³³ İbn Abdilber, *et-Temhîd lima fi’l-Muvatta mine’l-meânî ve’l-esânid* (Fas: Vezâretu Umumi’l-Evkâf, 1387), 13: 168.

¹³⁴ İbn Hacer, *Fethu’l-bârî*, 1: 202.

¹³⁵ Muvatta’, (Ş), “Hac”, 385; Muvatta’, (L), “Menâsik”, 1067; Buhârî, “Hac”, 19.

¹³⁶ Müslim, “Hac”, 111.

¹³⁷ Muvatta’, (L), “Menâsik”, 1075.

¹³⁸ Buhârî, “Hac”, 5; Müslim, “Hac”, 115.

¹³⁹ Müslim, “Hac”, 111.

Bu hadîslerde kullanılan fiil yine "اهل" dir. Yani yukarıda verdiğimiz niyet ifadelerinin lafzî tercümeleri "Kimimiz umre için kimimiz hac için telbiye getiriyordu, sesini yükseltiyordu." şeklindedir.

Bir başka rivâyetinde ise "Hz. Peygamberle beraber sadece hac niyetiyle çıktık." Burada kullanılan ifade "خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نُرَى إِلَّا "أَنَّ الْحَجَّ" şeklindedir.¹⁴⁰ Lafzî tercümesini yine "Biz bu yolculuğumuzu sadece hac olarak görüyorduk" şeklinde yap mak mümkündür.

c) Enes b. Mâlik'in rivâyetlerinde İbn Ömer'de olduğu gibi Hz. Peygamber'in ihrâma girdiği yer olarak Zülhuleyfe vardır: "Hz. Peygamber devesine binip de deve yerinden doğrulunca sesini yükseltmeye (telbiyeye) başladı."¹⁴¹ Kullanılan kelime yine "اهل" dir.

Bir diğer rivâyetinde ise "Hac ve umre için telbiye getirdi "أَهْلًا بِحَجِّ" (sesini yükseltti)" bilgisi bulunmaktadır.¹⁴²

d) Câbir b. Abdullah'dan (r) Hz. Peygamber'in haccını baştan sona anlatan uzunca bir hadîs nakledilmiştir. Burada Hz. Peygamber'in Zülhuleyfe'de namaz kılması ve Beydâ düzünde telbiye getirmesi nakledilmiştir. Burada "Biz hacca niyetlenmiştik. Umreyi ise bilmiyorduk" demektir. Sonrasında ise Mekke'ye varınca Hz. Peygamber'in Haceru'l-Esved'i selamlayarak tavaf ile sa'y yapması ve "Yanında hedy (kurbanlık) olmayan haccını umreye çevirsin" emri nakledilmiştir.

"Telbiye getirdi" ifadesi için yine "اهل" kelimesi kullanılmıştır. "Sadece hacca niyetlenmiştik" kısmında ise "لَسْنَا نَوِي إِلَّا الْحَجَّ" ifadelerine yer verilmiştir.¹⁴³

Bu rivâyette başka sahabilerden de nakledilen Hz. Peygamber ile Yemen'den yeni dönmüş olan Hz. Ali arasındaki bir konuşma yer verilmiştir. Hz. Peygamber Hz. Ali'ye ihrâma nasıl girdiğini sormuştur. Bu soru Câbir (r) rivâyetinde "مَاذَا قُلْتَ جِئِنَ فَرَضْتَ الْحَجَّ",¹⁴⁴ Berâ b. Âzib (r) rivâyetinde ise "بِمَ أَهَلَّتْ",¹⁴⁵ Enes (r) rivâyetinde ise "كَيْفَ صَنَعْتَ",¹⁴⁵

¹⁴⁰ Buhârî, "Hac", 33; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23; Nesâî, "Menâsiku'l-Hac", 48.

¹⁴¹ Buhârî, "Hac", 23; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 21.

¹⁴² Buhârî, "Hac", 26; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24.

¹⁴³ Müslim, "Hac", 147; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24.

¹⁴⁴ Müslim, "Hac", 147; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24.

¹⁴⁵ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24.

şeklindedir.¹⁴⁶ Hz. Ali'nin cevabı ise "Hz. Peygamber'in girdiği gibi girdim", "أهللت كإهلال النبي صلى الله عليه وسلم" şeklindedir.¹⁴⁷

Hz. Câbir'in bir başka rivâyetinde "Biz Rasûlullah ile geldik ve diyorduk ki "Emret Allah'ım, emret hac için" "لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ بِالْحَجِّ". Bize emretti biz de onu umreye çevirdik."¹⁴⁸

e) İbn Abbas'tan nakledilen bir rivâyette ise telbiyeye nerede başladığı ihtilafı çözülmeye çalışılmıştır. Bu ihtilafının sebebi olarak kim nerede duydu ise orayı başlangıç sayması gösterilmektedir. Bu yüzden kimi Zülhuleyfe'de devesi doğrulurken, kimi de Beydâ tepesinde demiştir. Bu rivâyete göre ise Hz. Peygamber Zülhuleyfe'de kıldığı iki rekât namazın ardından ihrâma girmiştir: "أوجب في مجلسه فأهل بالحج حين فرغ من ركعتيه". Bu rivâyet için Elbânî "zayıf", Şuayb el-Arnâvût ise "hasen li gayrihi" demiştir.¹⁴⁹

f) Ebû Musa el-Eş'ari'ye Bathâ'da Rasûlullah "Hac yapıyor musun?" diye sorunca "Evet" demiştir. "Nasıl telbiye getirdin?", "بما أهللت" sorusuna ise "Hz. Peygamber, ihrâma ne için girdiyse ben onun için girdim, emrine uydum Allah'ım dedim" cevabını vermiştir.¹⁵⁰

g) Hz. Ömer'den ise şöyle bir rivâyet nakledilmiştir: "Hz. Peygamber'den akik vadisinde iken işittim ki "Bu gece bana Rabbim'in katından biri geldi ve dedi ki "Bu mübarek vadede namaz kıl ve de ki Hac içinde umreye" "وقل عمرة في حجة".¹⁵¹

Sahabilerden gelen bu rivâyetler musannifler tarafından daha çok şu bâblar altında zikredilmiştir: Mîkâtlar, telbiye, ihrâm, ifrâd ve kıran hacı. "Hacca niyet" başlığına ise çok az musannefte rastlanılmaktadır.

1- Muvatta'nın Şeybanî nüshasında mezkûr rivâyetlere şu bâblarda yer verilmiştir:

İhrâma namazın ardından ve hayvanı kalkarken girme.¹⁵²
Telbiye.¹⁵³

Bir kadın Mekke'ye gelmeden önce veya geldikten sonra hayz görürse.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Müslim, "Hac", 34.

¹⁴⁷ Buhârî, "Hac", 31; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 23.

¹⁴⁸ Buhârî, "Hac", 34.

¹⁴⁹ Ebû Dâvûd, "Menâsik", 21.

¹⁵⁰ Buhârî, "Hac", 124.

¹⁵¹ Buhârî, "Hac", 15; Ebû Dâvûd, "Menâsik", 24.

¹⁵² Muvatta', (Ş), "Hac", 384, vd.

¹⁵³ Muvatta', (Ş), "Hac", 386, vd.

Yahyâ el-Leysî nüshasında da benzer başlıklar bulunmaktadır:

İhrâma girenin yıkanması.¹⁵⁵ İhrâma girme yerleri.¹⁵⁶ İhrâma girerken amel.¹⁵⁷ Telbiye esnasında sesi yükseltme.¹⁵⁸ Kıran haccı.¹⁵⁹ vb.

2- Abdurrezzâk b. Hemmâm eserinde “Menâsik” isimli bir bölüm açmıştır. Burada hac günlerinin faziletini anlattıktan sonra hacda avlanma ve öldürülen hayvanlar konusuna genişçe yer vermiştir. Yalnız mîkât yerleri ve telbiye ile hacca başlama konularına yer vermemiştir.

3- İbn Ebî Şeybe’nin rivâyetleri verdiği başlıklar şöyledir:

Namazın ardında ihrâma girmeyi müstehab sayan.¹⁶⁰ Telbiye nasıl olmalı.¹⁶¹ Hac nüsüklerinin öğretilmesini emreden kişi.¹⁶²

Bununla beraber İbn Ebî Şeybe’nin içinde niyetin geçtiği bir bâb başlığı da oluşturduğu görülmektedir: “Hacca niyet ettiğin zaman herhangi bir şey söyleme diyen kişi.” Burada İbn Ömer, Atâ, Tavus b. Keysan gibi isimlerin “İhrâma girerken hac veya umre diye ifade etmen gerekmez sana niyet yeter” dediklerini aktarmıştır.¹⁶³ Bâb başlığında “أردت” fiilini kullanmıştır. Bâbda ise bu fiille beraber birçok yerde “النية” kelimesi kullanılmıştır.

4- Buhârî (ö. 256) rivâyetleri şu bâblarda tahrîc etmiştir:

Mekkelilerin, Medinelilerin, Şamlıların ... mîkât yeri.¹⁶⁴

Medinelilerin mîkât yeri ve Medineliler Zülhuleyfe’den önce telbiye getirmezler.¹⁶⁵ Zülhuleyfe Mescidi’nde telbiye getirme.¹⁶⁶ Telbiyede sesi yükseltme.¹⁶⁷ Telbiye.¹⁶⁸ Devesi doğrulunca telbiye getiren.¹⁶⁹

¹⁵⁴ Muvatta’, (Ş), “Hac”, 467, vd.

¹⁵⁵ Muvatta’, (L), “Menâsik”, 1033, vd.

¹⁵⁶ Muvatta’, (L), “Menâsik”, 1060, vd.

¹⁵⁷ Muvatta’, (L), “Menâsik”, 1065, vd.

¹⁵⁸ Muvatta’, (L), “Menâsik”, 1071, vd.

¹⁵⁹ Muvatta’, (L), “Menâsik”, 1079, vd.

¹⁶⁰ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3:131.

¹⁶¹ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3:205.

¹⁶² İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3: 335.

¹⁶³ İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 3:352.

¹⁶⁴ Buhârî, “Hac”, 7-12.

¹⁶⁵ Buhârî, “Hac”, 8.

¹⁶⁶ Buhârî, “Hac”, 19.

¹⁶⁷ Buhârî, “Hac”, 24.

¹⁶⁸ Buhârî, “Hac”, 25.

¹⁶⁹ Buhârî, “Hac”, 27.

5- Müslim’de de niyetin geçtiği bir bâb başlığı görülmektedir. Bunun yerine söz konusu rivâyetler şu bâblarda tahrîc edilmiştir:

Hac ve umre mîkâtları.¹⁷⁰ Telbiyenin sıfatı ve vakti.¹⁷¹

Medinelilere Zülhuleyfe Mescidi’nin yanında ihrâma girmelerinin emredilmesi.¹⁷² Hayvanın kalktığı zaman telbiye getirilmesi.¹⁷³ Hz. Peygamber’in haccı.¹⁷⁴ Umre’nin vecihlerini beyan.¹⁷⁵

6- İbn Mâce’nin bâb başlıkları da öncekilerle benzerlik arz eder:

Mîkâtlar. İhrâm. Telbiye. Telbiyede sesi yükseltme.¹⁷⁶ İfrâd ve kıran.¹⁷⁷

7- Ebû Dâvûd’un bâb başlıkları ise şöyledir:

Mîkâtlar.¹⁷⁸ İhrâmın vakti.¹⁷⁹ Telbiye nasıldır.¹⁸⁰ Hz. Peygamber’in haccının özelliği.¹⁸¹ İfrâd ve kıran.¹⁸²

8- Tirmizî’nin de benzer başlıklar oluşturduğu görülmektedir:

Hz. Peygamber nerede ihrâma girdi. Hz. Peygamber ne zaman ihrâma girdi.¹⁸³ İfrâd haccı ve umreyi birleştirme konusunda varid olanlar.¹⁸⁴ Telbiye ve telbiyede sesi yükseltme.¹⁸⁵

9- Nesâî (ö. 303) benzer başlıklar oluşturmakla beraber Kütübi Sitte’nin diğer müelliflerin aksine niyet kelimesini bâb başlıklarına taşımıştır. Benzer başlıklar:

Hz. Peygamber’in hac için Medine’den çıktığı vakit.¹⁸⁶ Medine, Şam ... diğer bölgeler için mîkât. Zülhuleyfe’de geceleme, Beydâ.¹⁸⁷ İfrâd ve kıran.¹⁸⁸ Telbiye nasıl idi. Telbiyede sesi yükseltme. Telbiyede amel.¹⁸⁹

¹⁷⁰ Müslim, “Hac”, 2.

¹⁷¹ Müslim, “Hac”, 3.

¹⁷² Müslim, “Hac”, 4.

¹⁷³ Müslim, “Hac”, 5.

¹⁷⁴ Müslim, “Hac”, 19.

¹⁷⁵ Müslim, “Hac”, 17.

¹⁷⁶ İbn Mâce, “Menâsik”, 13, 14, 15, 16.

¹⁷⁷ İbn Mâce, “Menâsik”, 37, 38.

¹⁷⁸ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 9.

¹⁷⁹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 21.

¹⁸⁰ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 26.

¹⁸¹ Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 56.

¹⁸² Ebû Dâvûd, “Menâsik”, 23-4.

¹⁸³ Tirmizî, “Hac”, 8-9.

¹⁸⁴ Tirmizî, “Hac”, 10-11.

¹⁸⁵ Tirmizî, “Hac”, 13-15.

¹⁸⁶ Nesâî, “Hac”, 16.

Niyet ifadesini bâb başlığında kullanarak “İhrâma girerken niyeti dille söylemeyi terk”¹⁹⁰ bâbında Hz. Cabir rivâyetine yer vermiştir.

“İhrâma girenin amaçladığı hac için niyet belirlememesi” bâbında ise yukarıda verdiğimiz Ebû Musa el-Eş’ari’nin Bathâ’da Rasûlullah ile karşılaşması rivâyetini tahrîc etmiştir.¹⁹¹

10- İbn Huzeyme’nin bâb başlıkları şöyledir:

İhrâm Mîkâtları.¹⁹² “Hac veya umreye ya da ikisine ihrâma girerken telbiye esnasında niyetle yetinme.” bâbında Hz. Câbir’in rivâyetine yer vermiştir.¹⁹³ Zülhuleyfe Mescidi’nde telbiye getirme.¹⁹⁴ Zülhuleyfe’de devesi doğrulunca binicisinin telbiye getirmesi.¹⁹⁵ Hz. Peygamber’in telbiyesinin sıfatı.¹⁹⁶ Telbiyede sesi yükseltmenin güzel olması.¹⁹⁷ “Hac veya umre olduğunu belirtmeksizin ihrâmın mubahlığı” bâbında Hz. Cabir’in “Biz onu sadece hac olarak görüyorduk” sözü var.¹⁹⁸

11- İbn Hibbân önce üst başlıklar oluşturmuştur:

Mîkâtlar.¹⁹⁹ İhrâm.²⁰⁰ Hz. Peygamber’in haccı hakkında varid olan rivâyetler.²⁰¹ Mekke’ye giriş.²⁰² Hz. Peygamber’in hac ve umresi.²⁰³

Sonrasında ise alt başlıklar oluşturmuştur. Örneğin ihrâm başlığının altında “Mustafa’nın telbiyesinin vasfı”²⁰⁴ isimli bir başlık görmekteyiz.

¹⁸⁷ Nesâî, “Hac”, 24-5.

¹⁸⁸ Nesâî, “Hac”, 54-5.

¹⁸⁹ Nesâî, “Hac”, 48-9.

¹⁹⁰ Nesâî, “Hac”, 51.

¹⁹¹ Nesâî, “Hac”, 52.

¹⁹² İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 158.

¹⁹³ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 164.

¹⁹⁴ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 164.

¹⁹⁵ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 168.

¹⁹⁶ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 171.

¹⁹⁷ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 173.

¹⁹⁸ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 170.

¹⁹⁹ İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 74.

²⁰⁰ İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 82.

²⁰¹ İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 82.

²⁰² İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 142.

²⁰³ İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 253.

²⁰⁴ İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 89.

Niyeti çağrıştıran iki başlık ise şu şekildedir: “Hacca azmetsin ya da etmesin “إن عزم أو لم يعزم” kurbanlığını ve takısını gönderen kişinin artık ihrâm üzere olduğunu iddia eden kişinin sözünü geçersiz kılan rivâyetin zikri.” Burada Hz. Aişe’den, Hz. Peygamber’in kurbanını gönderdiği halde ihrâm yasaklarına başlamadığı bilgisi nakledilmiştir.²⁰⁵

“Mekke’de olan ve hacca niyet eden bir kişinin telbiyeye başlayacağı vakit” bâbında “إذا عزم على الحج” ifadesini kullanmıştır.²⁰⁶

12- Dârekutnî, Hac Kitâbı’nda sadece “Mîkâtlar” isimli bir bâb oluşturmuştur. Bu bâbdaki İbn Ömer’in şu rivâyeti dikkat çekicidir: “Biz Rasûlullah ile sadece hac için (ihrâma girdik) telbiye getirdik.”²⁰⁷ Kullanılan kelime “أهلنا” ‘dır.

13- Beyhâkî, *Sünen*’inde önceki musanniflerle benzer başlıklar oluşturmuştur:

Mîkât Yerleri.²⁰⁸ Namazdan sonra telbiye getirilir diyen. Devesi doğrulduğu zaman getirilir diyen.²⁰⁹ Telbiyede sesi yükseltme.²¹⁰ Telbiye nasıldır.²¹¹

Bununla birlikte niyetin gerekliliğini açıkça ifade eden bâb başlıkları da görmek mümkündür: “İhrâma girerken niyet”²¹² başlığın altında sadece “Ameller niyetlere göredir” hadîsini vermiştir.

“İhrâma girerken hac veya umre olarak belirtilmez. Kişiyi niyet etmesi yeterli olur diyen kişi” bâbında ise Hz. Âişe’nin “Biz Rasûlullah ile yola çıktığımızda hac veya umre olarak niyeti ifade etmedik.” hadîsini tahrîc etmiştir. Câbir (r.) rivâyetinde ise “Hz. Peygamber “La ilahe illallah” dedi. İnsanlar da dedi. Telbiyesine devam etti ve biz sadece hacca niyet etmiştik. Umreyi bilmezdik” ifadeleri mevcuttur.²¹³ Ayrıca Câbir’in (r) “Rasûlullah telbiye getirirken hac veya umre için diye belirtmedi.” sözlerine yer vermiştir.

“İhrâma girerken hac veya umre olarak belirtilir diyen kişi” bâbında ise şu rivâyetleri tahrîc etmiştir. Ebû Saîd el-Hudrî şöyle

²⁰⁵ İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 323.

²⁰⁶ İbn Hibbân, *Sahîh*, 9: 78.

²⁰⁷ Dârekutnî, “Hac”, 1.

²⁰⁸ Beyhâkî, *Sünen*, 5: 26.

²⁰⁹ Beyhâkî, *Sünen*, 5: 37.

²¹⁰ Beyhâkî, *Sünen*, 5: 41.

²¹¹ Beyhâkî, *Sünen*, 5: 44.

²¹² Beyhâkî, *Sünen*, 5: 39.

²¹³ Beyhâkî, *Sünen*, 5: 39.

demiştir: “Biz hac için diye sesimizi yükseltiyorduk.”²¹⁴ Hz. Câbir’den gelen bir başka rivâyette ise “Biz hac için Lebbeyk diyorduk. Rasûlullah (s) bize emredince onu umreye çevirdik” ifadesi vardır.²¹⁵ Ayrıca şu rivâyetlere yer vermiştir: “İbn Ömer bir adamın “Hac için lebbeyk” dediğini işitince onun göğsüne vurdu ve “Allah’ın nefsinde olanı bilmesi yetmez mi” dedi.” Enes b. Mâlik: “İnsanlar, Zülhuleyfe de hep birlikte hac ve umre için seslerini yükseltiyorlardı” ve “Hz. Peygamber ihrâma girdi ve “Hac ve umre için lebbeyk” dedi.”²¹⁶

Değerlendirme: Mezheplerin olaya bakışları özetle şöyledir: İhrâm yasaklı olmak demektir. İstilah anlamı ise hac veya umre ibâdetlerine, amellerine girmeye niyet etmedir. İhrâmın yalnızca niyetle gerçekleşeceği konusunda Şafii, Hanbelî ve tercih edilen görüşe göre Mâlikiler arasında ihtilaf yoktur. Yalnız Mâlikiler niyet esnasında telbiye getirilmemesi ve dikişli elbisenin çıkarılmaması halinde cezayı gerekli görür. Hanefiler ise niyetle birlikte telbiye de gerekir demişlerdir.

Mezheplerin delilleri ise “Ameller niyetlere göredir” ile Hz. Âişe isnadı ile Buhari ve Müslim’in tahrîc ettiği şu hadîstir: “Sizden her kim hac ve umre için telbiye getirmek isterse ona göre getirsin. (Niyet etsin) Kim de hac için isterse ona göre getirsin. Kim de umre için isterse ona göre getirsin.”²¹⁷

Ayrıca haccın namaz ve oruç gibi bir ibâdet olması ve dolayısıyla niyetsiz ibâdetin olmayacağı bir başka delildir.²¹⁸

Bizim kanaatimiz ise bu ibâdetde de niyetin bir zorunluluk arz ettiğiidir. Hem ihrâma girmenin birçok yasağı beraberinde getirmesi, hem de sadece hac, sadece umre veya her ikisine birden niyet etme zorunluluğu böyle bir netice doğurmaktadır. Zaten Hz. Peygamber’in (s) ifadelerinde de bunları görmekteyiz. İhrâma girme ve telbiye getirmenin aynı zamanda niyet yerine geçmesi sebebiyle muhaddislerin yeniden niyet isimli bir bâb başlığını tercih etmedikleri kanaatindeyiz. Nesâî, İbn Huzeyme ve Beyhâkî ise niyete özel olarak önem verdiklerinden onu hacda da bâb başlıklarına taşımışlardır.

2. 5. Zekât

Musanneflerin kâhir ekserisinde zekâtın ne zaman, nelerden ve kimlere verileceğine dair bâb başlıklarına rastlanıldığı halde zekât

²¹⁴ Beyhakî, *Sünen*, 5: 40.

²¹⁵ Beyhakî, *Sünen*, 5: 40.

²¹⁶ Beyhakî, *Sünen*, 5: 40.

²¹⁷ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, 4: 12.

²¹⁸ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkhu Ansiklopedisi*, 4: 10.

verilirken niyet edilmesi gerektiğini ifade eden başlık sadece Beyhâkî'nin *Sünen*'inde mevcuttur. Onun dışında bâb başlığında verilen niyet kelimeleri sözlük anlamında kullanılmıştır.

1- Buhârî'nin eserinde "Bilmeyerek kendi oğluna sadaka verme" isimli bir bâb vardır. Burada Ma'n b. Yezid isimli sahabînin babasının tasadduk etmesi için birine verdiği altını gidip alması üzerine Hz. Peygamber'e başvurmaları anlatılır. Hz. Peygamber babaya "*Senin için niyetinin karşılığı vardır.*" Çocuğu da "*Aldıkların da senindir*" der.²¹⁹

2- İbn Mâce'nin "*Zekâtın verilmesi esnasında ne söylenir*"²²⁰ isimli bâb başlığı her ne kadar niyeti andırsa da Hz. Peygamber'in zekâtını verene "*Allah'ım ona ve ailesine salât eyle*" diye dua etmesi hadîsi aktarılmıştır.

3- İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde şu şekilde bâb başlıkları vardır: "*Zekâtı gönüllü olarak toplayan ve ameline karşı bir şey istemeyen ve niyet etmeyen kişiye devlet başkanının karşılığını vermesi ve onun da alması caizdir.*" Konu ile alakalı Hz. Ömer'in Ebû Ubeyde ile aralarında yaşanan bir rivâyetini vermiştir.²²¹

"Kişi bir malı sadaka niyeti ile verse ve onu belirtmese de o yine sadakadır." bâbında kişinin malını ihtiyaç sahibi kendi aile bireylerine harcasa da bunun en değerli sadaka olacağı rivâyetlerine yer verilmiştir.²²²

Buralarda niyetin kelime anlamında kullanıldığı görülmektedir.

4- Beyhâkî'nin *Sünen*'inde net bir şekilde zekât için niyet gerekli sayılmıştır: "*Zekât verirken niyet*" isimli bâbda sadece "*Ameller niyetlere göredir*" hadîsine yer vermiştir.²²³

"Zekâtı ehline verdiğini zannedip başka birine verdiği ortaya çıkması" bâbında Hz. Peygamber, bu kişinin niyeti sebebiyle amelinin kabul edileceğini ifade etmektedir.²²⁴

Değerlendirme: Mezhepler zekâtı verirken niyetin şart olduğunda ittifak etmişlerdir. Çünkü hadîste "*Ameller niyetlere göredir*" denilmiştir. Zekât bir ameldir ve namaz gibi bir ibâdettir. Dolayısıyla farzı nafilenden ayırt etmek için niyet şarttır. Niyetin zamanı ve yapma şekli mezheplerce

²¹⁹ Buhârî, "*Zekât*", 14.

²²⁰ İbn Mâce, "*Zekât*", 8.

²²¹ İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 68

²²² İbn Huzeyme, *Sahîh*, 4: 102.

²²³ Beyhakî, *Sünen*, 4: 112.

²²⁴ Beyhakî, *Sünen*, 7: 34.

ayrıca detaylıca ele alınmıştır.²²⁵ Bununla birlikte muhaddislerin neredeyse bu konuyu bâb başlıklarına hiç taşımadığı görülmektedir.

Bu konular dışında talâk, nezr, dua, cihâd vb. meselelerde de niyet kelimesi bâb başlıklarına taşınmıştır. Talâk hariç diğerlerinde tabiatıyla sözlük anlamında kullanılmıştır. Talâk konusu niyetle direkt bağlantılı olduğundan niyete en fazla yer verilen meselelerdendir. Buralarda öne çıkan ise kinayeli ifadelerde boşamanın kastedilip kastedilmediği, sarih boşama ifadelerinde bir mi üç mü kastedildiğidir. Makalenin hacmini daha fazla artırmamak için verilen bu örneklerle yetinilecektir.²²⁶

Sonuç

Bu çalışmamızın, niyetin ibâdet hayatımızda, zamanla nasıl vazgeçilmez bir unsur haline geldiğini göstermede belli ölçülerde ışık tuttuğu kanaatindeyiz. Verilen örnekler göstermektedir ki niyet belirli bir süreç içerisinde birçok ibâdet için zorunlu bir mesele haline gelmiştir. Bu süreç içerisindeki en belirgin etken ise fıkıhın kural ve kaidelerinin gelişerek olgunlaşmasıdır.

Hicri ilk üç asrın musannef türü eserlerinde oruç konusu hariç diğer temel ibâdetlerle ilgili niyeti gerekli kılan bir bâb başlığına rastlanılmamaktadır. Kütüb-i Sitte müelliflerinden Nesaî bu konuda farklı bir tutum takınarak abdest, oruç ve hac konusunda niyeti gerekli kılan bâb başlıkları oluşturmuştur. Hicri üçüncü asır sonrası musannıfların ise fikhî gelişmelerden çok daha fazla etkilendikleri ve hadîslerden hareketle bir fıkıh oluşturma gayreti içine girdikleri görülmektedir. Dolayısıyla İbn Huzeyme, İbn Hibbân ve Beyhâkî temel ibâdetlerin kahir ekserisinde niyeti bâb başlıklarına taşımışlardır.

Ayrıca sonrakilerin aksine hicri ilk üç asır musannıflarının niyeti ifade etmek için kullandıkları ortak bir ıstılah da yoktur. Bunu özellikle oruç konusunda görmek mümkündür. Çoğu zaman da niyet kelimesini luğavî anlamında kullanmışlardır.

Bu incelemenin tamamlayıcısı olarak farklı branşların kaynaklarından hareketle niyet etme zorunluluğunun nasıl ve ne zaman ortaya çıktığını ortaya koyacak bir başka çalışmanın da gerekli olduğunu salık vermek isteriz.

²²⁵ Vehbe Zuhaylî, *İslam Fıkıhı Ansiklopedisi* 3: 264-6.

²²⁶ Muvatta', (L), "Talâk", 1569 vd.; Abdurrezzâk b. Hemmâm, *Musannef*, 6: 368; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, 3: 230; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, 5: 27, 100; Buhârî, "Talâk", 5, "Nikâh", 5; Ebû Dâvûd, "Talâk", 11.

Kaynakça

- Abdurrezzâk b. Hemmâm, Ebû Bekr b. Nâfi' el-Himyerî el-Yemenî. *el-Musannef*. Thk. Habiburrahman el-A'zamî. 11 Cilt. Beyrut: el-Mektebû'l-İslamî, 1403.
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Umdetu'l-kârî şerhu Sahîhi'l-Buhârî*. 22 Cilt. Kahire: y.y., 1972.
- Aynî, Bedruddîn Ebû Muhammed Mahmud b. Ahmed. *Şerhu Süneni Ebî Dâvûd*. 6 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1420.
- Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn. *es-Sünenu'l-Kebîr*. 10 Cilt. Mekke: Mektebetu Dâri'l-Bâz, 1994.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâîl. *el-Câmi'u's-Sahîh*. Thk. Mustafa Dîb el-Boğa. 6 Cilt. Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 1987.
- Dârekutnî, Ebû'l-Hasen Ali b. Ömer. *Sünen*. Thk. es-Seyyid Abdulhaşim el-Yemenî. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1986.
- Dârimî, Ebû Muhammed Abdullâh b. Abdurrahman. *Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabî, 1407.
- Ebû Dâvûd, Süleymân b. el-Eş'as es-Sicistânî. *Sünen*. 4 Cilt. Beyrut: Kahire: Dâru'l-Fikr, 1988.
- Görmez, Mehmet. "Fikhü'l-Hadis". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 12: 547-549. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed b. İbrahim. *Meâlimu's-Sünen*. 4 Cilt. Haleb: el-Matbeatu'l-İlmiyye, 1932.
- Işık, Mustafa. "İbn Huzeyme". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 20: 79-81. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- İbn Abdilber, Ebû Amr Yusuf b. Abdullâh b. Abdullâh. *el-İstizkâr*. Thk. Salim Muhammed Atâ. 8 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-ilmiyye, 2000.
- İbn Abdilber, Ebû Amr Yûsuf b. Abdullâh b. Abdullâh. *et-Temhîd lima fi'l-Muvatta mine'l-meânî ve'l-esânid*. 22 Cilt. Fas: Vezâretu Umumi'l-Evkâf, 1387.
- İbn Ebî Şeybe, Ebû Bekr Abdullâh b. Muhammed el-Kûfî. *el-Kitâbu'l-Musannef*. Thk. Kemal Yusuf el-Hût. 7 Cilt. Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1409.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *Fethu'l-bârî fi şerhi'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhari*. 13 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, 1379.
- İbn Hacer, Şihâbüddîn Ebû'l-Fadl Ahmed b. Ali. *el-İsâbe fi temyizi's-sahâbe*. 8 Cilt. Beyrut: y.y., 1412.

- İbn Hibbân, Ebû Hâtim Muhammed b. Ahmed el-Büstî. *Sahîhi İbn Hibbân bi tertibi İbn Belbân*. Thk. Şuayb el-Arnâvût. 18 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-rîsâle, 1997.
- İbn Huzeyme, Ebû Bekr Muhammed b. İshâk es-Sülemî. *Sahîh*. 4 Cilt. Beyrut: el-Mektebü'l-İslâmî, 1970.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd el-Kazvinî. *Sünen*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1987.
- İbnu'l-Manzûr, Muhammed b. Mükrem el-İfrikî el-Mısırî. "Hrm". *Lisânu'l-Arab*. 12: 119. 24 Cilt. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Kırış, Şemsettin. "Sünnetin Teolojik Boyutu". *Kastamonu Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 2/1 (2018): 43-63.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh. *Muvatta'*. Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî nüshası. 3 Cilt. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1991.
- Mâlik b. Enes, Ebû Abdullâh. *Muvatta'*. Yahyâ el-Leysî nüshası. 2 Cilt. Mısır: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.
- Ma'mer b. Râşid, Ebû Urve el-Ezdî el-Basrî. *el-Câmi'*. Thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Beyrut: el-Mektebu'l-İslâmî, 1403.
- Müslim, Ebû Huseyn Müslim b. el-Haccâc. *el-Câmiu's-Sahîh*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâs, ts.
- Nesâî, Ebû Abdurrahman Ahmed b. Şuayb. *Sünen*. Thk. Dr. Abdulğaffâr Süleymân el-Bendârî. 8 Cilt. Beyrut: Dâru Kitâbi'l- ilmiyye, 1991.
- Nevevî, Ebû Zekerriyya Yahya b. Şeref. *el-Minhâc şerhu Sahîhi'l-Müslim b. el-Haccâc*. 18 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1392.
- Özen, Şükrü. "Rebâa b. Ebû Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34: 499-500. Ankara: TDV Yayınları, 2007.
- Sâid b. Mansûr, Ebû Osman el-Horasânî. *Sünen*. Thk. Habiburrahman el-A'zamî. 2 Cilt. Hindistan: Dâru's-Selefiyye, 1982.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa. *Sünen*. 5 Cilt. Beyrut: Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1988.
- Zemahşerî, Mahmûd b. Ömer. *el-Fâik fi garîbi'l-hadîs*. 4 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.